

РЕПОЗИТОРИЙ БГПУ

МІХАІЛ БУЛАХАЎ

Гісторыя любой навукі складаеца не толькі з гісторыі школ, ідэй, канцэпцый, даследаванняў, але таксама з гісторыі навуко-вых устаноў і лёсаў асобных навукоўцаў [29, с. 12]. Усходнеславянскую лінгвістыку другой паловы XX – пачатку ХХІ стагоддзя немагчыма ўяўіць без аднаго з найбольш аўтарытэтных беларус-кіх славістаў, аўтара шэрага арыгінальных слоўнікаў доктара фі-лалагічных навук Міхаіла Гапеевіча Булахава.

Міхайл Булахаў нарадзіўся ў год абвяшчэння БССР 22 ліпеня 1919 г. у вёсцы Маслакі Горацкага раёна Магілёўскай вобласці ў сялянскай сям'і. Вёска, у якой прайшло дзяцінства, была валасным цэнтрам Гомельскай, а пазней Смаленскай губерні, у ёй налічвалася каля дзвюх соцень двароў і больш за 1100 жыхароў.

Бацькі Гапей Міхайлавіч і Алена Цімафееўна займаліся сельскай гаспадаркай, былі, як пазней адзначаў сам навуковец, «сялянамі-сераднякамі» [34, арк. 18]: за год да нараджэння першага сына сям'я Булахавых атрымала ўласны надзел зямлі. Гапей Міхайлавіч пабудаваў дом і зажыў самастойным жыццём. У яго сям'і падрасталі трох сыновей і дачка. Бацька працаваў ад цямна да цямна, і, нягледзячы на тое, што ўсю душу аддаваў сваёй палосцы, прыбытак меў невялікі [16].

У 1934 г. Міхайл Булахаў скончыў сямігадовую сярэднюю школу, якая, дарэчы, давала сваім вучням трохалія веды па асноўных вучэбных дысцыплінах. У 1935–1936 гг. ён з'яўляўся слухачом падрыхтоўчых курсаў пры Магілёўскім педінстытуце, пасля якіх паступіў на нядайна створаны факультэт мовы і літаратуры.

Важна адзначыць, што ў гэтыя гады інстытут перажываў далёка не лепшыя часы. Асабліва шмат проблем было з выкладаннем грамадскіх дысцыплін, перш за ўсё гістарычных. Гэтыя цяжкасці павялічваліся разам з узмацненнем барацьбы з «ворагамі народа» за «чысціню марксісцкіх радоў» і «класавую завостранасць» у выкладанні. Вынікам шматлікіх ідэалагічных кампаній, «прапрацовак» было выключэнне выкладчыкаў з партыі, звольненне іх з працы, арышты органамі НКУС. Становішча яшчэ больш ускладнілася ў 1936–1939 гг.

Неўкамплектаванасць кадрамі прыводзіла да зрыву заняткаў, ніzkай якасці выкладання. Перад пачаткам 1937 / 38 навучальнага года на гістфаку не было дэкана, не хапала 4 выкладчыкаў, на літфаку – 3 выкладчыкаў, на геафаку – 1, на педагогіцы – 1. У бібліятэцы неставала літаратуры па шэрагу дысцыплін – з-за знішчэння «шкодніцкіх кніг ворагаў народа». Вучэбны і выхаваўчы працэс у інстытуце быў прасякнуты вострай класавай барацьбой, пошукам і выкрыццём «ворагаў народа», змаганнем з «засмечанасцю кадраў» [19, с. 73–76].

У такіх няпростых умовах Міхаіл Гапеевіч шмат займаўся, чытаяў класічную літаратуру па лінгвістыцы, канспектаваў працы Леаніда Булахоўскага, Яўхіма Карскага, Аляксандра Пяшкоўскага, Аляксандра Патабні, Апанаса Сялішчава, Аляксея Шахматава і інш.

Выкладчыкі адзначалі, што Міхаіл Булахаў за час навучання зарэкамендаваў сябе як здольны і дысцыплінованы студэнт. Ён глубока вивучаў вызначаныя па плане предметы, асаблівую зацікаўленасць праяўляў да беларускай і рускай моў, меў схільнасць да навуковай працы [22, арк. 10].

Праўда, на стацыянарным аддзяленні ён вучыўся толькі трох гады: з Захаду ўжо чуўся гул вайны. У сувязі з пагаршэннем міжнароднай абстаноўкі многія маладыя настаўнікі былі прызваны ў войска. У пачатковых і сярэдніх школах стаў востра адчувацца недахоп педагогаў; з гэтай прычыны рапмэнем урада студэнты-старшакурснікі педінстытутаў і педтэхнікумаў накіроўваліся на працу, пераважна ў вясковыя школы.

У 1939 г. Камітэтам па справах вышэйшай школы М. Булахаў быў пасланы на працу ў Дулебнечскую сярэднюю школу Клічаўскага раёна на пасаду настаўніка і загадчыка вучэбнай часткі з правам адтэрміноўкі на год ад вайсковай службы, каб экстэрнам скончыць вучобу ў інстытуце. Ён выкладаў рускую, беларускую, нямецкую мовы і малюнак.

Цалкам выкананы вучэбны план педінстытута, у чэрвені 1940 г. Міхаіл Гапеевіч здаў дзяржаўны экзамен і працягнуў выкладаць рускую мову і літаратуру ў школе. Праз пяць месяцаў дыпламаваны спецыяліст-філолаг быў прызваны ў Чырвоную армію і служыў у Прыбалтыскай вайсковай акрузе.

Да пачатку вайны М. Булахаў праходзіў службу ў якасці наводчыка 501-га гаўбічнага артпалка 126-й стралковай дывізіі Прыбалтыскай вайсковай акругі на станцыі Крустпілс (Латгалія), якая злучае чатыры напрамкі па чыгуначнай лініі Рыга – Даўгаўпілс – Елгава – Рэзекнэ. Шматнацыянальны склад вайсковых частак даваў яму багаты матэрыял для назірання над асаблівасцямі маўлення салдат і камандзіраў, што паходзілі з розных рэгіёнаў Расіі, Беларусі, Украіны, Сярэдняй Азіі, Каўказа

[26, с. 166].

Да вясны 1941 г. дывізія дысладыравалася ў Латвіі, а затым кароткачасова ў Літве. Ведаючы пра падрыхтоўку нападу нямецка-фашысцкіх войскаў, камандаванне акругі па баявой трывозе 14 чэрвеня 1941 г. накіравала войскі на мяжу з Усходнім Прусіем (на захад ад Каўнаса). Там радавы М. Булахаў разам з таварышамі па службе на досвітку 22 чэрвеня ўступіў у бой з нямецкімі падраздзяленнямі.

Міхайл Гапеевіч успамінаў, што праціўнік значна пераўзыходзіў нашы часткі як па колькасці войскаў, так і па ўзбраенні. На працягу ўсяго дня нямецкая авіяцыя бесперапынна бамбіла савецкія пазіцыі. Увечары нямецкія танкавыя фарміраванні прышлі савецкія войскі да Нёмана ў раёне Каўнаса. Некаторыя палкі 126-й дывізіі паспелі пераправіцца па цэнтральным каўнаскім мосце на правы бераг ракі, каб заняць там абарону, астатнія былі вымушаны ноччу пад месцым абстрэлам ворага перапраўляцца ўплаў [21].

Пачалося знемагальнае адступленне войскаў дывізіі па тэрыторыі Літвы, а затым па паўночна-заходніх раёнах Беларусі ў напрамку Полацка. У канцы чэрвеня парадзелыя пяхотныя часткі 126-й дывізіі і два гаубічныя артпалкі падтрымкі замацаваліся ў раёне Вялікіх Лук. Неўзабаве падраздзяленне апынулася ў акружэнні, падчас прарыву якога Міхайл Гапеевіч атрымаў два асколачныя раненні ў ногі і быў кантужаны разрывам варожага снарада [21; 22, арк. 4 адв.].

У снежні 1941 г. Чырвоная армія пачала маштабную аперацыю па разгроме нямецкіх фарміраванняў пад Москвой. У першым буйным контрнаступленні ўдзельнічаў і М. Булахаў. У канцы студзеня 1942 г. войскі Заходніга фронту дасягнулі ракі Угра, але сіл для далейшага прасоўвання на захад аказалася недастаткова з-за буйных страт і акружэння. З успамінаў Міхаіла Булахава:

«У той час зіма была вельмі снежная і марозная, вырыць акопы і зрабіць якія-небудзь сковішчы не было ні-якіх сродкаў, а праціўнік бесперапынна вёў па нашым размяшчэнні артылерыйскі і мінамётны агонь; магчымыя часткі прарыву былі перакрыты танкамі, так што ніхто

з акружэнцаў не змог прарвацца да сваіх часцей... у гэтых умовах (пры моцным марозе, а мы былі дрэнна абмундзіраваныя і засталіся без прадуктаў харчавання) нам давялося прабыць цэлы тыдзень...», пакуль у пачатку лютага Стойка Вярхоўнага камандавання не распачала наступлення на ўчастках фронту, якія прымкалі да тэрыторыі «катла». Правваліся з боем, паўзком, капаючы траншэі ў снежных гурбах...; мне пашчасціла выбрацца з акружэння цэлым, але здароўе ад голаду і прастуды было моцна падарванае, так што на працягу двух або трох тыдняў я знаходзіўся пад наглядам палявых медыкаў...» [21].

Да ліпеня 1943 г. М. Булахаў служыў у 51-ым Гаубічным артпалку Рэзерва галоўнага камандавання на Калінінскім, Маскоўскім, Заходнім і Цэнтральным франтах, быў наводчыкам гарматы; два месяцы знаходзіўся ў рэзерве ў Другім афіцэрскім артпалку, выконваў абязязкі загадчыка справаводства палка. У гэтым жа годзе ён закончыў курсы начальнікаў хімслужбы артпалкоў у Тамбоўскім арттэхвучылішчы і з канца 1943 г. быў начальнікам хімслужбы асобнага мінамётнага палка.

Са снежня 1944 г. да студзеня 1945 г. у складзе 497-га мінамётнага Кіеўскага палка Міхайл Гапеевіч прыйшоў усю Польшчу, фарсіраваў Одэр, Нэйсе, уздельнічаў у берлінскай аперацыі.

Трынаццатая армія пад камандаваннем генерала М. Пухава, у складзе якой быў і 497-й мінамётны полк, вяла бой на подстуках да Эльбы яшчэ 8 мая, але познім вечарам быў атрыманы загад зняцца з пазіцый і хутка рухацца на поўдзень – для ўдзелу ў аперацыі па разгроме пражскай групоўкі нямецкіх войскаў. У Прагу полк уступіў раніцай 10 мая. Пасля заканчэння вайны М. Булахаў служыў у Цэнтральнай групе войскаў у Чэхаславакіі і Венгрыі [22, арк. 3; 34, арк. 18 адв.].

За герайм, праяўлены на франтах Другой сусветнай вайны, М. Булахаў прадстаўляўся да баявых узнагарод. Так, камандаванне 18-га гаубічнага артылерыйскага палка Бранскага фронту ў верасні 1941 г. узнагародзіла Міхаіла Гапеевіча ордэнам Чырвонай Зоркі з фармулёўкай «за баявую доблесць» [22, арк. 4 адв.]. У снежні 1945 г. камандаваннем 494-га мінамётнага палка

1-га Украінскага фронту ён быў узнагароджаны медалём «За перамогу над Германіяй». Міхайлу Булахаву аб'яўлялася падзяка за вызваленне Кіева, Луцка, Роўна, Дубна, Крамянца, а таксама за фарсіраванне ракі Віслы і ўзяцце Сандоміра, за фарсіраванне Одэра на заход ад горада Брэслаў і прарыў лініі ўмацаванай нямецкай абароны [22, арк. 4 адв., 8, 8 адв.].

Пасля звольнення з Чырвонай арміі згодна з загадам Галоўнакамандуючага Цэнтральнай групы войскаў у канцы снежня 1945 г. з пасады начальніка хімічнай службы палка старши лейтэнант Булахаў вярнуўся на радзіму ў Горацкі раён, але ўбачыў там толькі папялішча вёскі, у якой да вайны жылі бацькі. Усведамляючы, што адраджэнне паўразбуранай краіны неабходна пачынаць з аднаўлення сістэмы адукацыі, Міхail Гапеевіч паехаў у Москву ў надзеі працягнуць вучобу ў аспірантуры аднаго са сталічных універсітэтаў. Аднак ён спазніўся: вакантных месцаў у канцы 1945 г. ужо не было, таму будучы навуковец вярнуўся ў Беларусь і ў лютым 1946 г. падаў заяву на імя дырэктора Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута з просьбай залічыць яго ў аспірантуру па кафедры рускай мовы [22, арк. 1]. Ужо тады ён, акрамя беларускай і рускай моў, нядрэнна ведаў нямецкую, мог свабодна чытаць на польскай, чэшскай і ўкраінскай мовах.

Рэкамендацыі для паступлення ў аспірантуру далі былыя выкладчыкі, якія добра ведалі студэнта Булахава па Магілёўскім педінстытуце, – загадчык кафедры беларускай літаратуры дацэнт Сяргей Васіленак, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта Міхайл Жыркеўіч, а таксама навуковы работнік Мінскага педінстытута Міхайл Сулер, якія аднаголосна сцвярджалі, што дадзеная кандыдатура з'яўляецца выключна ўдалай і цалкам адпавядае існующым патрабаванням. Адзначаючы бяспрэчныя даследчыцкія якасці Міхailа Булахава, С. Васіленак пісаў, што ён «безумоўна, зможа прынесці вялікую грамадскую і навукова-даследчую карысць для нашай Радзімы» [22, арк. 9–11].

Уступны экзамен у аспірантуру па рускай мове М. Булахаў здаў 11 сакавіка 1946 г. аўтарытэтнай камісіі, у склад якой уваішлі намеснік дырэктора інстытута па навуковай частцы спецыяліст у галіне заходнеўрапейскай літаратуры Леанід Сагараў,

загадчык кафедры рускай мовы гебраіст Соф'я Рожкінд, старшы выкладчык Міхайл Сулер, які чытаў у МДПІ стараславянскую і лацінскую мовы, і сакратар інстытута М. Раманаў.

На экзамене Міхайл Гапеевіч досьць падрабязна расказаў пра чаргаванні зычных у рускай мове, неабумоўленыя пазіцыйным становішчам, пра лёс назоўнікаў тыпу «сьнъ», пра віды аднасастаўных сказаў у рускай мове. Яго адказ быў ацэнены на «выдатна». У выніку М. Булахаў з 18 сакавіка 1946 г. загадам па Народным камісарыяце асветы быў зацверджаны ў якасці аспіранта па спецыяльнасці «руская мова» [22, арк. 12–22].

З самых першых дзён ён сутыкнуўся з цэлым шэрагам цяжкасцей.

Так, у Беларусі тады яшчэ не было ніводнага доктара філалагічных навук, які б мог стаць навуковым кіраўніком яго дысертацыі, таму яму давялося звярнуцца ў Ленінград, куды рээвакуіраваліся некаторыя навукоўцы-філолагі.

Згоду стаць навуковым кіраўніком М. Булахава даў прафесар Сцяпан Рыгоравіч Бархудараў, які цікавіўся беларускай культурой і мовай, а падчас вайны кансультаваў Народны камісарыят асветы БССР па стварэнні беларускай граматыкі.

Па-другое, нават у студэнтскім інтэрнаце МДПІ не знайшлося месца для пражывання аспіранта, і кавалеру ордэна Чырвонай зоркі і медаля «За перамогу над Германіяй» М. Булахаву прыйшлося жыць на здымнай кватэры.

Па-трэцяе, малады вучоны сутыкнуўся з фінансавымі проблемамі: ва ўмовах картачнай сістэмы элементарна бракавала пра-дуктаў харчавання, а стыпендыя налічвалася па самых нізкіх нормах. Таму Міхайл Гапеевіч быў актыўна заняты пошукам дадатковых крыніц існавання. Праўда, тут яму пашанцевала: у сувязі з вострым недахопам педагогічных кадраў кіраўніцтва інстытута не стала звалініць М. Булахава з пасады выкладчыка завочнага сектара МДПІ, дзе ён лічыўся з 1945–1946 навучальнага года. Аднак пасля паступлення ў аспірантуру працаваць нейкі час даводзілася паўлегальна: у той час аспірантаў першага года навучання забаранялася прымаць на выкладчыцкую працу.

У пачатку мая 1946 г. на пасяджэнні кафедры рускай мовы

МДПІ быў зацверджаны план працы Міхаіла Гапеевіча, варты асобнай увагі. У першы год навучання аспірант, акрамя шэрага грамадазнаўчых дысцыплін, досьць глыбока вывучаў нямецкую, лацінскую, чэшскую, стараславянскую мовы і гісторыю філософіі. Кіраўніком па лацінскай мове (на авалоданне якой, дарэчы, адводзілася аж 100 акадэмічных гадзін) быў прызначаны выкладчык Якаў Парэцкі, а кіраўніком па стараславянскай мове стаў даўні знаёмы М. Булахава Міхаіл Сулер.

У 1947 г. аспірант Булахаў асвоіў французскую, грэчаскую, балгарскую мовы, агульнае мовазнаўства, падрыхтаваў спецыяльныя пытанні «Назіранні над лексікай і фразеалогіяй старожытных рускіх прыказак і прымавак (па зборніку Паўла Сімоні)» і «Гісторыя асабовых займеннікаў у рускай мове».

У гэтым жа годзе ён здаў шэраг кандыдацкіх экзаменаў. Так, у канцы мая Міхаіл Булахаў вытрымаў гыпрабаванне па лацінскай мове. Перад камісіяй у складзе П. Пратасені, М. Сулера, Я. Парэцкага і С. Рохкінд ён чытаў, перакладаў і праводзіў разбор аднаго з раздзелаў «Вайны з гельветамі» Цэзара, распавядаў пра спосабы выражэння мэтавых сказаў і *accusativus cum infinitivo* (вінавальны склон пры дзеяслове, які абазначае дзеянне).

Праз дзень пасля экзамену малады вучоны быў залічаны асістэнтам на кафедру рускай мовы, дзе на палову стаўкі выкладаў курс гісторыі рускай мовы.

Некаторыя экзамены даводзілася здаваць у Ленінградзе пры Ленінградскім аддзяленні Інстытута рускай мовы Акадэміі навук СССР. Там 23 чэрвеня 1947 г. Міхаіл Гапеевіч чытаў і перакладаў фрагмент з чэшскага часопіса «Svobodná země», праводзіў граматычны разбор, расказваў пра рэфлексы «яць», перагласоўку ў чэшскай мове і пра лёс прошлых часоў. Камісіяй у складзе прафесараў Сцяпана Бархудара, Анастасіі Яўгеньевай і дацэнта Еўдакіі Андрэевай адказ быў прызнаны выдатным. Гэтак жа бліскучая ён здаў экзамены па балгарской, нямецкай, французскай, грэчаскай, лацінскай і стараславянскай мовах і пад кіраўніцтвам прафесара С. Бархудара дастаткова хутка напісаў кандыдацкую дысертацию. У водгуку навуковага кіраўніка адзначалася:

«Таварыш М. Г. Булахаў выдатна закончыў увесь свой кандыдацкі мінімум, нягледзячы на яго даволі вялікі аб'ём. Напісаў амаль палову сваёй дысертациі і заканчвае другую палову. Спадзяюся, дысертация будзе добрая. Паколькі тэрмін аспірантуры тав. Булахава заканчваецца ў сакавіку месяцы, то, натуральна, ён зможа абараніць свою дысертацию праз некалькі месяцаў пасля заканчэння аспірантуры. 4/II-49 г.» [22, арк. 51].

З 25 жніўня 1949 г. выпускнік аспірантуры старшы выкладчык кафедры рускай мовы Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута М. Булахаў загадам дырэктара быў прызначаны на пасаду загадчыка кафедры. Міхail Гапеевіч успамінаў: «Цяжкавата спачатку было. Не меў неабходных навыкаў, ведаў. Даводзілася вучыць іншых і самому вучыцца» [30].

Амаль праз год – 7 чэрвеня 1950 г. на пасяджэнні Вучонага савета Інстытута мовы, літаратуры і мастацтва Акадэміі навук БССР пры аднаголосным тайным галасаванні маладому вучонаму была прысвоена ступень кандыдата філаграфічных навук за працу «Исследование лексики Д. К. Писарева («Реалисты»)». Афіцыйнымі апанентамі выступілі вядомы расійскі прафесар Цімафей Ломцеў і дацэнт БДУ Барыс Касоўскі.

Ужо ў дадзенай працы ярка прайвіліся даследчыцкія здольнасці аўтара. Яе харэктэрнай асаблівасцю стала тое, што лексіка і фразеалогія Дзмітрыя Пісарава вывучаліся не ізалівана, а ў кантэксце літаратурных фактаў той эпохі, прытым што аналіз моўнага матэрыялу праводзіўся на выключна высокім тэарэтычным узроўні.

Па шырыні разгляду дысертациі далёка выходзіла за межы «Реалистов» і прыватнага даследавання: аўтарам былі абагульнены звесткі пра лексічна-фразеалагічную сістэму ў публіцыстыцы 1860-х гг. у цэльым. Як адзначаў прафесар Ц. Ломцеў, праца з'яўляецца вынікам удумлівага, сур'ёзнага і самастойнага даследавання, яе аўтар сабраў шырокі матэрыял і здолеў зрабіць высновы, якія адпавядаюць патрабаванням дысертациі [22, арк. 71–72].

Навуковы кіраўнік М. Булахава прафесар С. Бархудараў пісаў свайму аспіранту перад абаронай:

«Шаноўны Міхайл Гапеевіч! Толькі што вярнуўся з Масквы і заспей Ваш ліст у мяне на стале. Рэцэнзіі Ломцева такія захопленыя і так разумна і ўмела складзеныя, што Вы і Мікалай Іванавіч [Гурскі - аўт.] можаце быць зусім спакойныя. Бо Ломцеў, як член экспертынай камісіі, і аўтарытэтны і добра ведае сяродні ўзровень кандыдацкіх дысертацый. Ваша дысертацыя, мяркуючы па яго водгуку, значна вышэйшая за гэты ўзровень. Я таксама такога меркавання».

У выніку статыстычнай апрацоўкі фактаў, якія змяшчаюцца ў дысертацыі, аўтар падрыхтаваў матэрыялы для частотнага слоўніка, што ўпершыню далі дакладнае ўяўленне пра колькасныя суадносіны розных пластоў лексікі ў адным з найбуйнейшых крытычна-публіцыстычных твораў 1860-х гадоў [26, с. 167].

У снежні 1951 г. згодна з указаннем аддзела навукі ЦК КПБ малады кандыдат навук Булахаў быў накіраваны на працу ў якасці старшага навуковага супрацоўніка ў нядыёна створаны Інстытут мовазнаўства Акадэміі навук БССР, дзе да жніўня 1965 г. займаўся даследаваннем праблем рускай і беларускай лінгвістыкі [25, арк. 1 адв.].

З 5 верасня 1952 г. М. Булахаў прызначаны загадчыкам сектара сучаснай мовы і культуры маўлення і фактычна стаў кірауніком калектыву з пяці маладых супрацоўнікаў, перад якім была поставлена задача на падставе падрабязнага і па магчымасці поўнага апісання граматычнага ладу сучаснай беларускай мовы вызначыць яго літаратурныя граматычныя нормы, стварыць поўную нарматыўна-апісальную граматыку і падрыхтаваць цыкл вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў вышэйших навучальных установоў.

Капітальная «Граматыка беларускай мовы», у многім створаная дзякуючы менавіта Міхайлу Гапеевічу, да нашага часу з'яўляецца найбольш аўтарытэтнай крыніцай па словазмененні, словаўтварэнні і словаўжыванні ў беларускай мове. Сам М. Булахаў у першым томе (1962 г.) напісаў раздзел (94 старонкі), прысвячены прыметніку, у якім падрабязна прааналізаваў формы ступен-

няў параўнання якасных прыметнікаў, пераход прыметнікаў у назоўнікі, асаблівасці скланення прыметнікаў, формы прыметнікаў з суфіксамі ацэнкі, а таксама словаўтварэнне прыметнікаў у сучаснай беларускай літаратурнай мове [13].

Другая частка граматыкі («Сінтаксіс») выйшла ў 1966 г. З’яўляючыся кіраўніком праекта і адным з рэдактараў, М. Булахаў таксама напісаў раздзел пра словазлучэнні з прыметнікам у ролі галоўнага слова. Ён падрабязна разгледзеў усе пытанні функцыяновання ў беларускай мове словазлучэнняў прыметнікаў і назоўнікаў (беспрыназоўніковых і прыназоўніковых канструкцый, словазлучэнняў з формамі ступеняў параўнання), а таксама прыметнікаў з прыслоўямі, інфінітывамі і азначальнымі займенікамі [14].

Займаючыся даследчай працай у Акадэміі навук, М. Булахаў пэўны час не пакідаў вучэбна-метадычнай дзейнасці і працягваў выкладаць у педінстытуце. Гэта дазволіла саюзнай Вышэйшай атэстацыйнай камісіі 20 красавіка 1955 г. прысвоіць яму званне старшага навуковага супрацоўніка, а 10 верасня 1955 г. зацвердзіць вучонага ў званні дацэнта [22, арк. 78–79]. Да сярэдзіны 1950-х гадоў ён ужо меў цэлы шэраг навуковых прац: зборнік задач і практиканняў па сінтаксісе агульнаўсходнеславянскай мовы (Мінск, 1953 г.), праграму па гістарычнай граматыцы беларускай мовы ў суаўтарстве (Мінск, 1952 г.), артыкулы ў «Працах Інстытута мовазнаўства Акадэміі навук БССР», прысвечаныя пытанням унармавання і развіцця беларускай літаратурнай мовы, а таксама вывучэнню слоўніковага складу старабеларускай мовы (Мінск, 1954 г.). Была здадзена ў друк першая частка падручніка для падручнікаў па беларускай мове, напісаная сумесна з Мікалаем Гурскім і Міхаілам Марчанкам, і дапаможнік «Практиканні і матэрыялы па гісторыі беларускай мовы», вялася актыўная праца над раздзеламі ўнікальнай калектыўнай манографіі «Нарысы па гісторыі беларускай мовы» і трохтомным падручнікам «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы» [22, арк. 73].

Пасля выдання гэтых і многіх іншых кніг, у першую чаргу «Граматыкі беларускай мовы», аўтарытэт Міхаіла Гапеевіча ў навуковых і педагогічных колах імкліва ўзрос. Многія прызнаныя

лінгвісты ўбачылі ў ім мэтанакіраванага, выключна працаздольнага і кваліфікаванага філолага. У канцы 1950-х – пачатку 1960-х гадоў М. Булахаў, паспяхова працуючы над аб'ёмістымі акадэмічнымі праектамі, у сціслыя тэрміны падрыхтаваў сваё доктарскае даследаванне «Гісторыя ад'ектыўнага формаўтварэння і формаўжывання ў беларускай мове».

На жаль, поспехі вучонага асобныя калегі па даўняй акадэмічнай традыцыі ўспрымалі без асаблівага энтузіязму. Шукаючы магчымасць спакойна займацца любімай навукай, М. Булахаў пакінуў працу ў інстытуце і вясной 1965 г. быў аднагалосна абраны па конкурсе загадчыкам кафедры агульнага мовазнаўства і рускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

У гэтым жа ўніверсітэце на пасяджэнні Аб'яднанага вучонага савета па гуманітарных навуках 30 чэрвеня 1965 г. адбылася абарона яго доктарскай дысертацыі. Першапачаткова планавалася, што ў якасці афіцыйных апанентаў выступяць прафесары Цімашэй Ломцеў (Маскоўскі дзяржаўны ўніверсітэт), Іван Васіленка (Маскоўскі педагогічны інстытут), Сцяпан Бяўзенка (Адэскі ўніверсітэт), была таксама дамоўленасць з Мікалаем Гурскім (Мінскі дзяржаўны педагогічны інстытут) [23, арк. 210]. Аднак Савет палічыў інакш. Згодна з яго рашэннем дысертацыю М. Булахава апаніравалі дактары філологічных навук Сцяпан Бяўзенка, Марыя Жыдовіч (БДУ) і Мікалай Гурскі. Апаніруючай арганізацыяй выступіла кафедра беларускай мовы Мінскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута.

Станоўчыя ведзгукі на працу М. Булахава прадставілі Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа Акадэміі навук БССР, загадчык сектара гісторыі мовы гэтага ж інстытута Аркадзь Жураўскі, загадчык кафедры беларускай мовы БДУ Міхail Жыркевіч, дацэнт кафедры рускай мовы і агульнага мовазнаўства БДУ Павел Шуба, загадчык кафедры беларускай мовы Магілёўскага дзяржаўнага педагогічнага інстытута Рыгор Клюсаў, кафедра ўкраінскай мовы Ровенскага педагогічнага інстытута, дацэнты кафедры рускай мовы Ленінградскага ўніверсітэта Вольга Мжэльская і Святаслаў Волкаў, загадчык аддзела тэорыі ўкраінскай літаратурнай мовы Інстытута мовазнаўства імя А. Патабні Акадэміі навук

УССР Міхаіл Жаўтобрух, дацэнт Гомельскага педінстытута Валянціна Мядзведзея. Доктар філалагічных навук Рубен Аванесаў даслаў тэлеграму наступнага зместу:

«Азнаёміўшыся з аўтарэфератам доктарскай дысертациі Булахава, яго манаграфіяй і іншымі працамі аб прыметніку, я лічу, што яны з'яўляюцца буйным укладам у беларуское мовазнаўства. Заснаваныя на вялікім матэрыяле сучаснай мовы, дыялектаў, помнікаў старажытнай пісьменнасці, яны вылучаюцца строгасцю метаду, дакладнасцю высноў, багаццем назіранняў і цалкам адпавядаюць патрабаванням, што прад'яўляюцца да доктарскіх дысертаций. Міхаіл Гапеевіч Булахав несумненна варты вучонай ступені доктара філалагічных навук» [23, арк. 182].

Яшчэ пачынаючы працуваць над дысертацияй, М. Булахав меркаваў, што яна будзе складацца з трох адносна самастойных частак, прысвечаных гісторыі формаўтарэння і формаўжывання прыметнікаў, гісторыі словаўтарэння прыметнікаў і гісторыі іх сінтаксічнага выкарыстання (гісторыі прыметніковых канструкцый). Пасля таго, як у асноўным быў сабраны фактычны матэрыял і складзены паказальнікі формаў, слоў і канструкцый, Міхаіл Гапеевіч пераканаўся, што гэтая тэма надзвычай шырокая і што для поўнага завяршэння яе спатрэбіцца напісаць некалькі вялікіх тамоў. Таму на пэўным этапе працы змест дысертациі быў свядома абмежаваны рамкамі марфалагічных катэгорый прыметніка, што знайшло адлюстраванне ў апубліканай у 1964 г. кнізе «Прыметнік у беларускай мове» [23, арк. 185–186].

Галоўная мэта праведзенага дысертацийнага даследавання – даць сістэматычнае апісанне працэсаў, якія адбываюцца ў гісторыі формаў прыметнікаў у беларускай мове з часу яго вылучэння з агульнаўсходнеславянскай мовы аж да яе сучаснага стану. Такім чынам, дысертация была прысвечана адной з малараспрацаваных тэм гісторыі беларускай мовы – развіццю формаў прыметнікаў, хаця ў ёй адначасова закраналіся таксама пытанні фанетыкі і сінтаксічных функцый прыметнікаў у сказе. Неабходнасць у распрацоўцы дадзенай тэмы была відавочная, паколькі на той

момант не існавала комплекснай працы па гісторыі мовы, у якой была б дадзена вычарпальная характеристыка ўсіх працэсаў ад старажытнасці да нашых дзён. Дысертцыя аказалася важнай для развіцця тэарэтычнай лінгвістычнай думкі, для вырашэння розных праблем гісторычнай тыпалогіі славянскіх моў, для вывучэння моўных контактаў паміж старажытнымі славянскімі пляменамі і больш познімі этнічнымі фарміраваннямі – народнасцямі і нацыямі, для навуковага аргументавання перыядызацыі гісторыі мовы.

Прадстаўленая да абароны праца стала ўнікальным даследаваннем, роўнае якому на падобную тэматыку складана знайсці ў літаратуры пра іншыя славянскія мовы. Як адзначаў прафесар С. Бяўзенка, дысертцыя перш за ўсё здзіўляе бағащем фактычнага матэрыялу, на падставе якога яна напісана, шырокім ужываннем статыстычнага методу даследавання, тонкімі лінгвістычнымі назіраннямі [23, арк. 112].

Справа ў тым, што ў працэсе напісання манографіі аўтарам была праведзена сапраўды гіганцкая праца па выяўленні і сістэматызацыі моўных фактаў (больш за 100 тысяч формаўжыванняў). У ліку выкарыстаных крыніц – шматлікія дакументы справавога зместу (рукапісныя, а таксама апублікованыя ў такіх выданнях, як «Акты літоўскай метрыкі», «Акты, якія адносяцца да гісторыі Захадняй Расіі» «Літоўская метрыка», «Руска-лівонскія акты», «Акты Віленскай археаграфічнай камісіі», «Літоўскі статут» у трох рэдакціях», «Гісторычна-юрыдычныя матэрыялы» і г. д.), рэвізіі, реестры, перапісы войскаў, летапісы і хронікі, творы апавядальнай літаратуры, філасофскія трактаты, канфесійная літаратура, лексіконы, граматыкі і інш. Аўтарам было абеледавана каля 130 тамоў пісьмовых помнікаў XIII–XVIII стст. З пазнейшых матэрыялаў выкарыстаны фольклорна-этнографічныя запісы Паўла Шэйна, Еўдакіма Раманава, Аляксандра Сержпухоўскага, Яўхіма Карскага і іншых збіральнікаў, слоўнікі сучаснай літаратурнай мовы (1937 г., 1953 г., 1962). Звесткі пра формы прыметнікаў у народных гаворках былі атрыманы з «Хрестаматыі па беларускай дыялекталогіі» (Мінск, 1962 г.), «Дыялекталагічнага атласа беларускай мовы» (Мінск, 1963 г.), «Нарысаў

па беларускай дыялекталогії» (Мінск, 1964 г.), са слоўнікаў Івана Насовіча, Фёдара Янкоўскага [23, арк. 186–187].

Дысертант падрабязна абследаваў сучасную мастацкую літаратуру, а таксама часткова публіцыстыку, навуковыя творы. У цэлым было вывучана каля 130 тамоў твораў звыш 60 аўтараў, пры гэтым асаблівая ўвага надавалася мове найбуйнейшых пісьменнікаў і публіцыстаў – класікаў беларускай літаратуры Янкі Купалы, Якуба Коласа, Кандрата Крапівы, Міхася Лынькова, Кузьмы Чорнага, Петруся Броўкі, Максіма Танка, Янкі Брыля.

У дысертациі М. Булахава атрымалі грунтоўнае асвятленне працэсы, якія адбываліся ў сістэме іменных (кароткіх) формаў якасна-адносных прыметнікаў. Традыцыйна ў літаратуры адзначалася, што гэтая катэгорыя формаў неўласцівая або ў нязначнай ступені ўласцівая сучаснай беларускай мове. На велізарным фактычным матэрыяле з розных пісьмовых крыніц аўтар пераканаўча даказаў, што ў старабеларускай жывой мове іменныя ад'ектыўныя формы, характэрныя для агульнаславянскага перыяду, ужо не складалі цэласнай сістэмы скланення. Асноўнай прычынай страты іменнага скланення прыметнікаў, на думку М. Булахава, было тое, што па меры набліжэння да нашага часу адбывалася ўсё больш глыбокая дыферэнцыяцыя сінтаксічных функцый і значэння паміж іменнымі і займенніковымі формамі прыметнікаў.

Дысертант паслядоўна прасачыў эвалюцыю кожнай іменнай формы не толькі ў справавой пісьменнасці, але таксама ў дакументах і творах, што харектарызуюць так званыя кніжныя стылі, адлюстраваныя ў агіяграфічных, канфесійных і некаторых іншых пісьмовых помніках. Новыя матэрыялы, запазычаныя ім з гэтих крыніц, паказалі, што ў адрозненне ад жывой народнай мовы і мовы справавой дакументацыі кніжныя стылі аж да XVII ст. у значнай ступені захавалі іменныя формы адзіночнага ліку ў атрыбутыўным ужыванні. Дадзеная асаблівасць была абумоўлена з аднаго боку традыцыямі старажытнарускай кніжнасці, а з другога – уплывам сістэмы царкоўнаславянскай мовы з уласцівымі ёй архаічнымі рысамі словазмянення. Па сцвярджэнні доктара філалагічных навук Марыі Жыдовіч, вельмі каштоўным

з'яўляеца тое, што дысертант не губляе з-пад увагі і тыя іменныя прыметнікавыя формы, якія захаваліся да нашых дзён як традыцыйныя стылістычныя сродкі ў народна-паэтычнай творчасці, а таксама ў казках, прыказках і пад. [23, арк. 121 адв.].

Пры супастаўленні дадзеных сучаснай беларускай літаратуры з адпаведнымі фактамі старажытнай пісьменнасці выяўлена разніца ў ступені ўжывальнасці іменных формаў у розныя перыяды і адрозненні ў складзе словаформаў. Дысертант вызначыў, што колькасць склонавых і родавых супрацьпастаўленняў у ад'ектыўным скланенні беларускай мовы ў ходзе гістарычнага развіцця значна скарацілася, і патлумачыў гэта няўхільным працэсам нейтралізацыі значэння ад'ектыўных формаў, стратай імі ранейшых распазнавальных функцый, поўным падпрадкаваннем іх формам назоўнікаў. Вучоны пераканаўча прадэмансстраўваў, што значная колькасць ранейшых іменных ад'ектыўных формаў ператварылася ў катэгорыю адвербіялізаваных слоў – прыслоўяў, якім не ўласціва словазмяненне. Стольня флексіі прыметнікаў у гэтых словах трансфармаваліся ў словаутваральныя паказчыкі – суфіксы. Назіранні М. Булахава маюць важнае значэнне не толькі для характеристыкі саміх прыметнікаў, але і для разумення з'яў, што ўзнікалі на сумежжы часцін мовы, працэсаў, якія раскрываюць сутнасць і ўніграныя прычыны гістарычнага руху моўнай сістэмы [23, арк. 121 адв.].

У дысертациі ўпершыню з належнай глыбінёй і скрупулёзнасцю распрацаваны таксама праблемы словазмянення прыналежных прыметнікаў, якія амаль цалкам страцілі іменнае скланенне, і праблемы ўтварэння формаў ступеняў парайоннання якасных прыметнікаў [23, арк. 123 адв.].

Паслядоўнае даследаванне шматлікіх рукапісных помнікаў і першадрукаў дазволіла даказаць ідэю пра парайональна нязначны ўплыў стараславянскай мовы на старабеларускія кніжныя стылі наогул і на пісьмова-справавыя стылі ў прыватнасці, што мае важнае значэнне не толькі для вырашэння ўласна граматычных праблем, але і для высвятлення характеристу ўсходнеславянска-стараславянскай дыгласіі на тэрыторыі былога Вялікага Княства Літоўскага ў XIV–XVII стст. [23, арк. 123 адв.].

Да многіх крыніц у тэксце працы змешчаны колькасныя дадзенныя, часта аформленыя ў выглядзе табліц (каля 40). Менавіта Міхаіл Гапеевіч адным з першых у беларускай лінгвістыцы звязнуўся да статыстычнага метаду, што дазволіла яму наглядна прайлюстраваць выяўленыя якасныя зрухі ў развіцці асобных з'яў гісторыі беларускай мовы.

Падводзячы вынікі даследавання ў заключнай частцы дысертациі, аўтар паставіў шэраг проблем агульнатэарэтычнага характару, сярод якіх асаблівай увагі заслугоўвае пытанне пра неабходнасць паслядоўнага выяўлення харктэрных асаблівасцей фанемнага складу флексіі і ўстанаўлення агульных і прыватных фаналагічных рыс у словазмененні розных часцін мовы.

Такім чынам, у доктарскай дысертациі М. Булахава былі дэталёва і ўсебакова вывучаны матэрыялы старажытнай пісьменнасці, сучасных гаворак і літаратурнай мовы і на падставе аналізу ўсіх наяўных фактаў сформуляваны агульныя палажэнні пра найважнейшыя гістарычныя змены ў сістэме ад'ектыўных форм аў беларускай мовы.

Значэнне гэтай працы выходзіць далёка за межы беларускага мовазнаўства, паколькі прадстаўленыя ў ёй дадзенныя паслужылі каштоўным матэрыялам для параўнальна-гістарычных абагульненняў у галіне ўсходнеславянскіх, а таксама часткова іншых славянскіх моў.

Пасля правядзення адпаведнай экспертызы Вышэйшая атэстацыйная камісія СССР у чэрвені 1966 г. прысудзіла М. Булахаву навуковую ступень доктара філалагічных навук, а ў сакавіку 1967 г. ён стаў прафесарам.

Ужо пасля абароны Міхаіл Гапеевіч у працяг свайго даследавання [4] апублікаваў яшчэ дзве кнігі, прысвечаныя прыметніку – «Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў. Ч. 2. Сінтаксічны нарыс» [2] і «Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў. Ч. 3. Лексікалагічны нарыс» [3]. У іх на падставе старажытных пісьмовых тэкстаў, фальклорных і дыялектнах помнікаў падрабязна прасочаны працэс фарміравання ў беларускай мове прыметніка, прааналізавана развіццё яго семантыкі, граматычных формаў і сінтаксічных функцый.

У Беларускім дзяржаўным універсітэце М. Булахаў чытаў гісторыю рускай літаратурнай мовы, распрацаваў і ўвёў у вучэбны працэс шэраг спецкурсаў: «Гісторыя агульнаславянскай лексікі», «Гісторыя ўсходнеславянскага мовазнаўства», «Лінгвістычнае канцепцыя акадэміка В. У. Вінаградава» і інш. Ён узначальваў Аб'яднаны спецыялізаваны савет па прысуджэнні вучоных ступеняў доктара і кандыдата навук па славянскай, германскай і романскай філагогії, педагогіцы і журналістыцы. З 1969 г. да 1975 г. выконваў абязязкі галоўнага рэдактара часопіса «Веснік БДУ. Серыя 4. Філагогія, журналістыка, педагогіка, псіхалогія».

Навуковыя інтарэсы М. Булахава ў канцы 1960-х – пачатку 1970-х гадоў звязаны з вывучэннем словаўтваральных сістэм у славянскіх мовах, з даследаваннем развіцця і ўзаемадзеяння ўсходнеславянскіх моў у савецкую эпоху. Яго ўзвышавілі таксама пытанні семантычнай дывергенцыі словаў у роднасных мовах, этымалогіі, семантыкі, валентнасці і іншыя актуальныя праблемы агульнага мовазнаўства [18, с. 74].

Найбуйнейшым навуковым дасягненнем Міхаіла Гапеевіча ў перыяд яго працы ў Беларускім дзяржаўным універсітэце з'яўляецца падрыхтоўка і выданне ім трохтомнага біябібліографічнага слоўніка «Восточнославянские языковеды», якіе прынёс аўтару агульнаеўрапейскую вядомасць. У дадзенай працы сабраны найбольш важныя звесткі пра жыщё і навуковую дзейнасць рускіх, беларускіх і ўкраінскіх лінгвістаў, пачынаючы з XVI стагоддзя. У кнігу часткова ўключаны таксама імёны пісьменнікаў, гісторыкаў, археолагаў, палеографаў, літаратуразнаўцаў і крытыкаў, якія пакінулі спецыяльныя працы пра мову. Як адзначаеца ў працівніку, пры падрыхтоўцы гэтага выдання былі выкарыстаны гісторыяграфічныя, бібліографічныя і філаграфічныя агляды (І. Давыдава, М. Сухамлінава, А. Лініченкі, П. Пякарскага, А. Чудзінава, І. Первольфа, І. Баліцкага, І. Ягіча, В. Вінаградава, І. Мешчанінава, П. Кузняцова і інш.), манографічныя даследаванні па гісторыі мовазнаўства (С. Буліча, Ф. Бярэзіна і інш.), працы па гісторыі навуковых і навучальных установ (І. Селязнёва, П. Пякарскага, М. Сухомлінава, А. Маркевіча, Я. Петухова, А. Качубінскага, Д. Багалея, М. Загоскіна і інш.), біографічныя

слоўнікі пісьменнікаў, навукоўцаў і грамадскіх дзеячаў (М. Новікава, Д. Бантыш-Каменскага, Р. Генадзі, Д. Языкова, П. Строева, С. Вянгера, У. Іконніка, К. Бястужава-Руміна і інш.), разнастайныя энцыклапедычныя слоўнікі, справаздачы аб прысуджэнні прэмій, аўтабіяграфічныя ўспаміны, архіўныя дакументы і інш.

Слоўнік складаецца з 354 нарысаў пра вядомых і малавядомых навукоўцаў, якія зрабілі ўклад у развіццё лінгвістычных ведаў ва ўсходнеславянскіх краінах. У слоўніку разглядаецца навуковая і педагогічная дзейнасць цэлага беларускіх мова-знаўцаў: Івана Бялькевіча, Ніны Вайтовіч, Восіпа Ваўка-Левановіча, Максіма Гарэцкага, Канстанціна Гурскага, Мікалая Гурскага, Яўхіма Карскага, Мікалая Каспяровіча, Івана Насовіча, Сцяпана Некрашэвіча, Мікалая Шатэрніка, Пятра Юргелевіча і інш.

Пры стварэнні біябібліяграфічнага слоўніка Міхаіл Булахай правёў велізарную працу па зборанні звестак у галіне гісторыі ўсходнеславянскага мовазнаўства ад таго зараджэння як самастойнай навукі да другой паловы ХХ стагоддзя, выявіў шмат не-заслужана забытых імёнаў і фактаў, акрэсліў магістральныя лініі развіцця ўсходнеславянскай лінгвістычнай думкі, абагульніў дасягненні розных лінгвістычных школ і кірункаў, вызначыў месца кожнага даследчыка ў гісторыі мовазнаўства і яго асабісты ўклад у гэтую навуку [12 с. 15].

Слоўнік быў з удзячнасцю прыняты чытачамі і атрымаў шмат станоўчых водгугаў на старонках прэстыжных навуковых выданняў у СССР («Вопросы языкознания», «Беларуская лінгвістыка», «Веснік Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта», «Русский язык в школе», «Русская речь», «Филологические науки», «Вестник Ленинградского университета», «Русский язык и литература в школах УССР», «Мовознавство»), Чэхіі («Slavia»), Славеніі («Slavistična revija»), Нідэрландах («Historiograhyia Linguistica») і інш.

У кнізе Івана Германовіча, прысвечанай жыццю і навуковай спадчыне Міхаіла Гапеевіча, прыводзяцца ўрыўкі з некаторых водгугаў, рэцэнзій і лістоў.

«Слоўнік М. Г. Булахава з’яўляецца буйным укладам у гісторыю ўсходнеславянскай лінгвістыкі. Аўтар сабраў і

сістэматызаваў вялікую колькасць бібліографічных звестак... М. Г. Булахаў даў яснае і крытычнае ўяўленне пра асобных мовазнаўцаў і іх працы, ацэнку іх укладу ў лінгвістыку свайго часу, вылучыўшы тое, што не губляе значэння і дагэтуль. Таму ў гісторыяграфіі мовазнаўства праца М. Г. Булахава мае значэнне не толькі з пункта гледжання агульнай славістыкі, але і лінгвістыкі наогул. Слоўнік усходнеславянскіх мовазнаўцаў можна рэкамендаваць як лінгвістам, так і студэнтам лінгвістычных спецыяльнасцей, усім, хто цікавіца гісторыяй славянскай філалогіі» (доктар філагічных навук Здзенъка Тросцерава, «Slavia»).

«Праца М. Г. Булахава “Восточнославянские языковеды” напісана кваліфікавана, аўтар выкарыстаў велізарны матэрыял, сабраны з багатых разрозненых і часта рэдкіх крыніц. У ацэнцы навуковай спадчыны таго ці іншага вучонага аўтар слоўніка не толькі ішоў следам за ўжо традыцыйнымі ў навуцы поглядамі, а выказваў і свае меркаванні пра месца яго мовазнаўчых работ у развіціі лінгвістычнай думкі, чаму звычайна, папярэднічала вялікая і карпатлівая даследчая праца. Рэцэнзуемы біябібліографічны слоўнік заслужувае высокай ацэнкі і ўсялякага адабрэння. Выход яго ў свет з задавальненнем сустрэлі і спецыялістамі ва ўсходнеславянскім мовазнаўстве, і широкімі колы чытачоў, якія цікавіца гісторыяй айчыннай навукі аб мове», «Калі ўважліва чытаеш біябібліографічны слоўнік “Восточнославянские языковеды”, то по рагонваешся, што яго аўтару давялося выканаць каласальную працу, сабраць з розных крыніц велізарны фактычны матэрыял, выверыць і сістэматызаваць яго, а таксама самастойна ажыццяўіць значныя тэарэтычныя даследаванні, у тым ліку ў тых выпадках, калі ў савецкай навуцы адзінага погляду на месца і значэнне работ таго ці іншага вучонага ў гісторыі айчыннай мовазнаўчых навукі не было. Выканаць такую працу было пад сілу толькі навукоўцу з выдатнай лінгвістычнай эрудыцыяй і велізарнай працаздольнасцю» (доктар філагічных навук Міхайл Жаўтобрух, «Мовазнавство»).

«Кніга М. Г. Булахава ў айчынным мовазнаўстве з'яўляецца першай спробай галіновага лінгвістычнага

біябібліяграфічнага слоўніка. Па сваім змесце гэта досьць складанае і шматпланавае даследаванне, якое, з аднаго боку, дае грунтоўнае ўяўленне пра індывідуальны ўклад кожнага з вялікай плеяды айчынных даследчыкаў рускага, беларускага, украінскага і ў цэлым славянскага тэарэтычнага, апісальнага, а таксама прыкладнога мовазнаўства за час з XVI ст. па 20-я гады XX ст., вызначае ролю і месца кожнага вучонага ў гісторыі навукі, а з другога боку, дае агульную гістарычную перспектыву развіцця айчыннай русістыкі, беларусістыкі, украіністыкі, славістыкі і ў значнай ступені агульнага мовазнаўства за ўказаны гістарычны перыяд. Важна таксама, што навуковая біяграфія кожнага вучонага ставіцца тут у сувязь з яго жыццяпісам на фоне адпаведнай эпохі. Гэты «кантэкст» спрымляе больш глыбокаму асэнсаванню напрамкаў, асаблівасцей, дыялектыкі развіцця лінгвістычнай думкі. Характарызуючы таго ці іншага вучонага, аўтар спрабуе із магчымасці найбольш грунтоўна, аб'ектыўна даказаць, што ён даў для развіцця мовазнаўства ў свой час, як іншо ідэі ўспрымаліся і спрыялі далейшаму развіццю навукі, а таксама вылучае тую частку яго спадчыны, чкая захавала навуковае значэнне і актуальнасць да нашага часу»; «Трохтомнік М. Г. Булахава – гэта і важная навуковая праца, у якой сістэматызуецца, алагульняецца, ацэньваецца і падсумоўваецца вялікая складаная і шматтайная праца многіх пакаленняў усходнеславянскіх мовазнаўцаў; але разам з тым гэта і велікі важны і досьць карысны практычны дапаможнік, якім адразу ж пасля яго выходу з друку сталі широка карыстацца выкладчыкі ВНУ, студэнты, настаўнікі і наогул усе тыя, каго цікавіць гісторыя айчыннага славяназнаўства» (доктар філалагічных навук Іосіф Дзенджялеўскі, «Вопросы языкоznания»).

«Можна сказаць, што перад намі – першы сістэматычны арганізаваны зборнік, які ўключае імёны рускага, беларускага і украінскага мовазнаўства са старанна падабраннымі біяграфічнымі і бібліяграфічнымі дадзенымі, а таксама з лаканічнай ацэнкай значнасці іх укладу ў развіццё славянскага мовазнаўства. Агульная каштоўнасць слоўніка заключаецца таксама ў тым, што, асвят-

МІХАІЛ БУЛАХАЎ

ляючы старажытную эпоху, аўтар прыцягнуў імёны мала вядомых філолагаў, якія, аднак, у свой час былі буйнымі носьбітамі мовазнаўчай думкі» (доктар філалагічных навук Франц Якапін, «Slavistična revija»).

«Рэцэнзуемы слоўнік мае вялікае практычнае і тэарэтычнае значэнне: ён дае рознага роду даведкі пра таго ці іншага мовазнаўцу і яго працы, дазваляе ацаніць даследаванні, пазнаёміцца з праблематыкай, якая хвалявала і працягвае хваляваць навукоўцаў, даведацца пра некаторыя нявырашаныя пытанні і г. д. Слоўнік мае і выхаваўчае значэнне: чытач міжволі пранікаецца гонарам за той велізарны лінгвістычны ўклад, які зрабілі рускія, беларускія і украінскія вучоныя» (доктар філалагічных навук Іван Козыраў, «Веснік БДУ»).

«Праца М. Г. Булахава заснавана на вывучэнні вялікай колькасці крыніц. Аўтарам паказана каля 60 назваў даведачнай літаратуры: энцыклапедіі, бібліографічныя слоўнікі пісьменнікаў, “векапомных людзей”, прафесараў і выкладчыкаў найстарэйшых юніверсітетаў, сапраўдных сяброў Акадэмій навук. Бібліографічныя даведнікі і г. д. Выкарыстаны таксама шматлікія гістарыяграфічныя ды крытычныя агляды па праблемах мовазнаўства, працы па гісторыі навуковых устаноў і ВНУ, мемуары і перапіска навукоўцаў, лінгвістычная перыёдыка (у бібліографіі паказана больш за 150 назваў часопісаў і філалагічных зборнікаў) і г. д. ...Рэцэнзуемы слоўнік, бяспрэчна, мае вялікае навуковае, патрыятычнае і адукатычнае значэнне: у ім паказана, як і ў якіх кірунках на працягу шэрага стагоддзяў настойліва працавала думка даследчыкаў-лінгвістаў, як упарты і захоплены вывучалі яны помнікі пісьменства і жывое маўленне ўсходніх славян, як раскрывалі сувязь гісторыі народа з яго мовай, як актыўна прарапагандавалі філалагічныя веды» (кандыдаты філалагічных навук Вольга Мжэльская, Святаслаў Волкаў, «Філологіческие науки»).

«М. Г. Булахава даў нашым мовазнаўцам і сусветнай навуковай грамадскасці доўгачаканы даведнік. Гэта першая фундаментальная праца, дзе даецца падрабязны слоўнік

МІХАІЛ БУЛАХАЎ

аб рускіх, украінскіх і беларускіх моваведах XVI - 70-х гадоў XX ст., дзейнасць якіх была звязана з навуковымі і навучальными ўстановамі Pacii, Украіны і Беларусі. Мы атрымалі трох тамы разгорнутых нарысаў аб жыцці і навуковай дзейнасці 354 вучоных на працягу амаль 500-гадовага перыяду. М. Г. Булахаў прарабіў тытанічную працу пры стварэнні аб'ектыўнага зборніка персаналій. Тут можна знайсці патрэбную даведку аб гісторыі любой мовазнаўчай думкі, аб вывучанасці пэўнага пытання, аб навукова-метадалагічных асновах спадчыны кожнага аўтара ці лінгвістычнай школы» (кандыдат філалагічных навук Іван Яшкін. «Беларуская лінгвістика»).

«Сардэчна Вас віншу ў паспяховым завяршеннем каласальнай (па затрачаным разуме, энергіі, натхненні, ведах) эпапеі. Вялікі яшчэ раз Вам цэнкую, але ўжо ад імя ўсіх славістаў, за працу, якая з'яўляецца незаменным даведачным (і не толькі даведачным, паколькі гэта і навуковае даследаванне) дапаможнікам» (доктар філалагічных навук Віктар Баркоўскі).

«Вялікі дзяякую Вам за "Восточнославянских языковедов". Вельмі карысны і патрэбны дапаможнік, які важна мець кожнаму лінгвісту» (доктар філалагічных навук Юрый Маслаў).

Атрымаў Вашу кнігу. Робіце Вы велізарную і карысную справу. Больш за тое, мне здаецца, што выданнем гэтых кніг Вы пры жыцці паставілі сабе вечны помнік» (доктар філалагічных навук Савацій Смірноў).

«Кнігу прагледзеў: гэта цудоўны падарунак усім нам, і рознага кірунку філолагам, і кнігазнаўцам, і гісторыкам. Кніга Ваша цікавая, і павучальная, і вельмі патрэбная і карысная! Але колькі працы яна павінна была каштаваць!» (доктар філалагічных навук Аляксандр Рэфармацкі).

«Прачытаў абодва тамы Вашага слоўніка "Восточнославянские языковеды". Гэта цудоўная праца, выкананая

вялікім эрудытам. Шмат было мне вядома і раней, а мно-
гае зноў даведаўся па слоўніку. Несумненна, праца —
гэта патрэбная і страшна неабходная пасля ўсякіх "мод-
ных" плыняў у нашым мовазнаўстве справа» (доктар філа-
лагічных навук Аляксей Дзяменцьеў).

«Сардэчны дзякую Вам за 2-ю кнігу "Восточнославян-
ские языковеды", выкананую з глыбокім веданнем матэ-
рыялу і душэўнай шчодрасцю. Віншую Вас з выдатным по-
спехам і жадаю шчаслівага працягу публікацыі працы»
(доктар філагічных навук Васіль Бандалетаў).

«Ну што можна сказаць пра гэты слоўнік, ды і наогул
пра ўсё выданне? Цу-доў-на! Бо гіганцкая праца, ды
прытым аднаго чалавека! Бо па цяперашніх мерках працы
за гэтую справу трэба было б пасадзіць сектар з пяці
чалавек, ды даць ім на гэтую справу пяць гадоў... Ды і
тое не справіліся б! Колькі прышлося пералапаціць
літаратуры! Калі не навечна, то па меншай меры на
доўгі час Вы ўвекавечылі сябе ў гісторыі мовазнаўства
гэтай працай. Зноў жа даводзіцца шкадаваць, што выдад-
зена яна мізэрным тыражом, у нас ён асядзе ў бібліятэ-
ках, нейкая частка сыдзе за мяжу, на той жа з'езд сла-
вістаў, а да шырокага спажыўца патрапіць толькі малая
частка. Вось што крыйна» (доктар філагічных навук
Фёдар Бярэзін).

«Вялікі Вам дзякую за слоўнік. Вы робіце вялікую і
патрэбную спрацу. Слоўнік атрымліваецца цікавы і ка-
рысны. Мне было прыемна прачытаць шмат якія артыкулы,
а артыкул пра майго бацьку мне асабліва парадаваў»
(доктар філагічных навук Алена Земская).

«Сардэчны дзякую за Ваш біяграфічны слоўнік. Трыло-
гія лінгвістычная, створаная Вамі, не толькі ўсім нам
данаможа працеваць, але і дасць нам радасць чалавечага
пазнавання. І яшчэ адно, усведамленне таго, што ў на-
шай науцы нішто не знікае бясследна» (доктар філагічных
навук Валерый Макіенка).

«Даводзіцца здзіўляцца, як Вы спраўляецесь з такой
каласальнай працай. Усе філолагі павінны быць удзячныя

Вам за такую найкаштоўнейшую працу, якая важная не толькі цяпер, але і для будучыні» (доктар філалагічных навук Іван Протчанка).

«Даўно хацеў напісаць Вам слова захаплення Вашай тытанічнай працай па стварэнні трохтомнага біябібліяграфічнага слоўніка! Важнасць яго для нашай навукі немагчыма пераацаніць. Ён складае асаблівую эпоху ў гісторыі нашай лінгвістычнай навукі, а асабліва зараз... И цяпер Ваша тытанічная праца служыць яднанню гэтай науки, нагадвае аб непарыўнасці навуковай творчасці ўсходнеславянскіх моваў наукаў у мінульм і стымулюе яднанне ў нашы дні» (доктар філалагічных навук Уладзімір Макараў) [12, с. 15-21].

Сёння ўжо цалкам відавочна, што многія рэцензенты былі абсолютна аб'ектыўныя ў ацэнках слоўніка М. Булахава. Нягледзячы на выданне ў апошнія гады цэлага пэрага выдатных біябібліяграфічных работ, прысвечаных філагам [11; 27; 32; 34], да нашых дзён толькі кніга Міхаіла Булахава «Восточнославянские языковеды» карыстаецца сапраўды бяспрэчным аўтарытэтам у лінгвістычным асяродку.

У М. Булахава была ідэя пасля «Восточнославянских языковедов» стварыць кнігу пра лінгвістаў-сучаснікаў, якой ён падзяліўся з акадэмікам Віктаром Баркоўскім. У лісце ў адказ Віктар Іванавіч выказаў думку пра тое, што, нягледзячы на несумненнную карыснасць таго выдання, яго не варта публікаваць: «Цяжка, вельмі цяжка адобраць спіс вядомых навукоўцаў. Амаль усе адносяць сябе да гэтай катэгорыі...».

У красавіку 1973 г. Міхаіл Гапеевіч напісаў заяву на імя рэктора Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта, у якой прасіў вызваліць яго ад пасады загадчыка кафедры рускай мовы. У якасці прычын ён указаў пагаршэнне здароўя, а таксама «сур'ёзнае адставанне ў выкананні пяцігадовага плана навукова-даследчай работы – галоўным чынам у падрыхтоўцы падручнікаў і вучэбна-метадычных дапаможнікаў па рускай мове», «асабістыя якасці, якія не дазваляюць арганізаваць працу кафедры ў поўнай адпаведнасці з сучаснымі патрабаваннямі да вышэйшай школы» [25, арк. 30].

Нескладана зразумець, што стаіць за гэтымі – іранічна-стомленымі – фармулёўкамі. Сам Міхаіл Гапеевіч у лісце да праўнuka акадэміка Яўхіма Карскага называў сапраўдную прычыну сітуацыі:

«Тады гэта [звальненне – аўт.] адбылося з-за таго, што я рапчува адстойваў навуковую дакладнасць дыялекталагічных поглядаў Яўхіма Фёдаравіча [Карскага – аўт.], адлюстраваных на апублікованай ім “Карте белорусских говоров”, у прыватнасці, на паўднёвым усходзе Беларусі (Веткаўскі раён)».

Варта аддаць належнае кіраўніцтву філалагічнага факультэта БДУ, якое разумела, наколькі каштоўнага супрацоўніка губляе. Кадравае пытанне «вырашылася» толькі ў лютым 1975 г. у сувязі з заканчэннем тэрміну абраціць на пасаду загадчыка. Дэкан філалагічнага факультэта Аляксей Волк напісаў у дакладнай запісцы на імя рэктора Усевала да Сікорскага: «Улічваючы, што ў маі месяцы гэтага года заканчваецца чарговы тэрмін абраціць на пасаду загадчыка кафедры, лічу неабходным пакінуць на гэтай пасадзе да заканчэння тэрміну. У далейшым, абвясціўшы конкурс на гэту пасаду, працягнаваць загадванне кафедры прафесару гэтай кафедры П. П. Шубу» [25, арк. 32]. У сярэдзіне красавіка Міхаіл Гапеевіч звольніўся з БДУ і вярнуўся ў педагогічны інстытут (з якога каля лісьці пачыналася яго выкладчыцкая дзейнасць) на пасаду загадчыка кафедры агульнага і рускага мовазнаўства.

Ужо працуячы ў МДПІ, М. Булахаў апубліковаў у выдавецтве Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта манографію, прысвечаную жыццю, навуковай і грамадскай дзейнасці акадэміка Я. Карскага, напісаную з любоўю і выдатным веданнем велізарнай навуковай спадчыны знакамітага філолага-славіста, заснавальніка беларускага мовазнаўства [5, с. 5]. Зяць акадэміка прафесар В. Баркоўскі ў лісце адзначаў: «Рады быць рэдактарам кнігі пра Яўхіма Фёдаравіча Карскага. Наталля Яфімаўна [дачка Я. Карскага – аўт.] кранутая Вашай увагай да памяці яе бацькі».

Кніга пазнаёміла чытачоў з найважнейшымі этапамі творчай

біяграфіі Яўхіма Карскага, у ёй адлюстравана станаўленне агульнафілалагічных поглядаў вучонага, паказаны яго ўклад у тую ці іншую галіну мовазнаўства на фоне разгорнутай характарыстыкі ўжо дасягнутага ў тагачаснай расійскай філалогіі. Поўна і ўсебакова прааналізаваны найважнейшыя даследаванні акадэміка Я. Карскага: «Обзор звуков и форм белорусской речи» (1886 г.), «Грамматика древнего церковно-славянского языка сравнительно с русским» (1888 г.), «К истории звуков и форм белорусской речи» (1893 г.), «Западнорусские переводы Псалтири в XV–XVII веках» (1896 г.), «Очерк славянской кирилловской палеографии» (1901 г.), «О некоторых особенностях белорусского языка» (1905 г.). Асабліва шмат увагі нададзена разгляду лінгвістычных выпускаў яго капитальнай працы «Белорусы» (1903–1922 гг.), у якой абагульнены вынікі папярэдніх даследаванняў аўтара і сформулявана пераканаўтая канцэпцыя фарміравання і сучаснага стану беларускай мовы.

Сур'ёзным укладам М. Булахава ёсць ўсходнеславянскую філалогію з'яўляецца выданне ім фундаментальнага слоўніка – «Слово о полку Игореве в литературе, искусстве, науке» – кнігі, беспрэцэдэнтнай на момант публікацыі па навізне прадстаўленага матэрыялу, тэматычным дыяпазоне, навуковай і грамадска-культурнай значнасці.

Варта асобна спыніцца на гісторыі стварэння і ролі «Слова» ва ўсходнеславянскай філалогіі.

«Слово о полку Игореве» – найбольш вядомы помнік агульнаўсходнеславянскай літаратуры, у якім паэтычна апавяддаецца пра паход славянскіх войскаў супраць полаўцаў – качавых плямён цюркскага паходжання, якія перасяліліся з Сярэдняй Азіі ва Усходнюю Еўропу. Гэты помнік па адной з версій быў знайдзены ў яраслаўскай бібліятэцы і набыты ў 1795 г. аматарам і збиральнікам старожытнасцей графам А. Мусіным-Пушкінам.

Першае друкаванае паведамленне пра адкрыццё помніка з'явілася ў гамбургскім часопісе «Spectateur du Nord» у кастрычніку 1797 г. «Два гады таму назад адкрылі ў нашых архівах урывак паэмы пад назвой “Песнь Игоревых войнов”, якую можна парытуаць з найлепшымі Асіянавымі паэмамі», – пісаў невядомы

аўтар артыкула з Расіі. У тэксце на высокім мастацкім узроўні апавядаецца пра няўдалы напад на полаўцаў вясной 1185 г. северскага князя Ігара Святаславіча ў саюзе з братам Усеваладам з Трубчэўска, сынам Уладзімірам з Пуціўля і пляменнікам Святаславам з Рыльска.

Адзіны вядомы нам рукапіс «Слова» адносіўся, верагодна, да пачатку XVI стагоддзя. Ён уваходзіў у склад зборніка, у які таксама былі ўключаны «Хронограф», «Временник» і трэй перакладныя візантыйскія аповесці. Тэкст «Слова» на рускай мове быў апублікованы ў 1800 г. у Маскве А. Мусіным-Пушкіным і М. Бантышом-Каменскім і з таго часу з'яўляецца аб'ектам пульнай увагі філолагаў, гісторыкаў, палеографаў.

У сучаснай навуцы прадстаўлены два пункты гледжання на проблему паходжання «Слова»: 1) гэта аўтэнтычны твор, напісаны ў агульнаўсходнеславянскую эпоху; 2) гэта падробка канца XVIII ст., створаная незадоўга да першай публікацыі твора.

Вырашэнне дылемы абцяжарана тым, што рукапісны зборнік, у складзе якога было «Слова», і большая частка накладу першага выдання загінулі пры нашэсці Напалеона ў вялікім маскоўскім пажары 1812 г.

Пасля страты рукапісу ў працах асобных даследчыкаў было выказаны меркаванне, што «Слова» – гэта геніяльна зробленая падробка-стылізацыя. Так, скептыкі (М. Качаноўскі, В. Сянкоўскі і інш.) указвалі, што ў агульнаўсходнеславянскай літаратуре не было іншых тэкстаў, якія па сваіх мастацкіх вартасцях маглі быт стаяць побач са «Словам».

Акрамя таго, звярнулі ўвагу на тое, што некаторыя моўныя асаблівасці помніка нібыта не знаходзілі паралелей у мове старажытных рукапісаў. Проблема ўскладнялася існаваннем цэлага шэрага фальсіфікацый «Слова», якія рабіліся – часам на вельмі высокім мастацкім узроўні – з камерцыйнымі мэтамі. Так, да нас дайшлі чатыры падробкі помніка, створаныя ў 1830-я гады гандляром антыкварнымі рэчамі і рукапісамі Антонам Бардзінім.

Спрэчкі паміж прыхільнікамі і праціўнікамі сапраўднасці «Слова» ўзніклі неўзабаве пасля першай публікацыі яго тэксту і не спыняюцца да нашых дзён. Літаратуразнаўчыя і гістарычна-

культурныя аргументы не забяспечваюць строгага і адназначнага вырашэння праблемы, а палеаграфічны аналіз у сувязі з адсутнасцю арыгінала немагчымы. Таму найбольшай дакладнасцю ў гэтай сітуацыі вызначаюцца дадзеная лінгвістыкі.

Важна адзначыць, што ўсе агульнаўходнеславянскія рукапісы XI–XVI стст. можна ўмоўна падзяліць на трыв групы:

1) помнікі, створаныя ў XI–XIV стст.; яны дайшлі да нас у запісах той жа эпохі, мова іх – агульнаўходнеславянская з адпаведнай фанетыкай, граматыкай, правапісам;

2) тэксты, створаныя ў XI–XIV стст.; прадстаўлены спісамі XV–XVI стст., у іх захавана агульнаўходнеславянская граматыка (часам з памылкамі) з некаторымі змяненнямі больш позняга часу;

3) рукапісы, створаныя ў XV–XVI стст.

Адзін з найбольш аўтарытэтных даследчыкаў праблемы аўтэнтычнасці «Слова» акадэмік Андрэй Залізняк лічыць, што ўсе асноўныя характеристыкі (фанетычны, арфаграфічны, граматычны) гэтага помніка такія ж, як і ў помніках другой з гэтых трох груп, у той час, як ад першай і ад трэцяй групы маюцца выразныя адрозненні. «Слова» супадае з помнікамі другой групы па некалькіх дзясятках параметраў. Нават існуючыя ў тэксле памылкі – такія ж, якія былі характэрныя пісцам XV–XVI стст. Элементаў, якія належалі б мове XVIII ст. і не маглі б у той жа час належаць мове перапісчыкаў XV–XVI стст., у тэксле «Слова» няма. Акрамя таго, у «Слове» ёсьць такія адхіленні ад моўных нормаў, якія ў рукапісах XV–XVI стст. сустракаюцца толькі ў пісцоў паўночнага заходу Расіі і поўначы Беларусі і ўзнікаюць пад уплывам асаблівасцей адпаведных дыялектаў.

Міхайл Булахаў быў прыхільнікам традыцыйнага падыходу да праблемы паходжання «Слова». У яго працах прыведзены доказы того, што гэты помнік з'яўляецца старажытным сачыненнем, якое дайшло да нас у спісе XV–XVI стст., зробленым з арыгінала паўночна-заходнеславянскім перапісчыкам (які, верагодна, паходзіў з тэрыторыі сучаснай Беларусі). Гіпатэтычны фальсіфікатар XVIII ст. для таго, каб стварыць тэкст «Слова», павінен быў авалодаць вялікай колькасцю дакладных ведаў, атрыманых мова-

знаўствам толькі ў XIX–XX ст.

Кніга М. Булахава «Слово о полку Ігореве в литературе, искустве, науке» стала плёнам напружанага пошуку новых фактаў і дакументаў, глыбокага асэнсавання, аналізу і сістэматызацыі назапашанага матэрыялу, з’явілася першым вопытам энцыклапедычнага абагульнення вынікаў даследаванняў «Слова» і асвяення помніка ў літаратуры і мастацтве розных краін.

Пры напісанні гэтай кнігі Міхаіл Гапеевіч правёў велізарную даследчую працу ў архівах Масквы, Мінска, Ленінграда, Кіева, Львова, Яраслаўля, падчас стажыровак у найбуйнейшых універсітатах Савецкага Саюза, камандзіровак у Балгарью, Германію, Славенію. Ім былі ўстаноўлены асабістыя контакты і вялася актыўная перапіска з навукоўцамі, архівістамі, перакладчыкамі, бібліёграфамі, сем’ямі памерлых даследчыкаў, з краязнаўцамі, музейнымі работнікамі, гісторыкамі стараўжытнай літаратуры і культуры, мастакамі-ілюстратарамі помніка, а таксама з некаторымі аматарамі «Слова пра паход Ігара» [12, с. 30].

Ва ўступным слове М. Булахаў псаў, што ён разглядае сваё выданне як першую спробу стварэння даведніка пра найважнейшыя дасягненні ў даследаванні і творчым засваенні помніка з 1790-х гадоў і да нашага часу. Важна адзначыць, што дадзеная спроба аказалася выключна ўдалай. Зразумела, аўтар, улічваючы аб’ём даведніка, не змог даць адказы на ўсе пытанні, звязаныя з помнікам, але гэта ўжо справа будучыні [15, с. 73].

Па сваіх асаблівасцях слоўнік з’яўляеца гістарычна-энцыклапедычным, у ім досьць поўна прадстаўлена інфармацыя пра пачатковы перыяд азнямлення са «Словам»: пра адкрыўальніка помніка Аляксея Мусіна-Пушкіна, пра першыя вопыты перакладу «Слова» на сучасную русскую мову, пра рукапісную копію, зробленую для Кацярыны II да публікацыі помніка ў 1800 г. У слоўніку сістэматычна адлюстраваны далейшыя этапы вывучэння «Слова» філолагамі, гісторыкамі, палеографамі, тэкстологамі, а таксама спецыялістамі іншых галін навукі. Асобныя артыкулы аўтар прысвяціў мастацкай структуры помніка, яго кампазіцыі, жанру, рытміцы, стылістычным прыёмам, моўным асаблівасцям і шмат якім іншым пытанням. Слоўнік змяшчае

артыкулы агульнага харктару (пра аўтара, жанр, кампазіцыю, рытміку, мову «Слова»), артыкулы пра персанажаў помніка (Усевалад Святаславіч, Усяслаў Брачыслававіч, Ігар Святаславіч, Ізяслаў Яраславіч, Святаслаў Усеваладавіч і інш.), а таксама артыкулы-персаналіі пра перакладчыкаў, даследчыкаў, выдаўцуў помніка, мастакоў-ілюстратараў, оперных спевакоў, якія выконвалі партыі ў оперы «Князь Ігар», і інш. Усяго ў слоўніку больш за 400 артыкулаў, якія дазваляюць прадставіць гісторыю вывучэння помніка ў нашай краіне, за мяжой, мастацкае асваенне «Слова» ва ўсходнеславянскіх літаратурах.

У артыкулах пра перакладчыкаў «Слова» М. Булахаў, як пра віла, прыводзіць фрагменты перакладаў, што дае магчымасць наглядна пазнаёміцца з творчай манерай і стылем перакладчыкаў. Усе артыкулы ўтрымліваюць жалтоўную бібліяграфічную інфармацыю; слоўнік багата ілюстраваны: ён змяшчае больш за 200 партрэтаў перакладчыкаў і даследчыкаў «Слова», узнаўляе ілюстрацыі да выданняў помніка, жывапісныя работы на сюжэт «Слова», фотаздымкі тытульных лістоў многіх выданняў помніка. Гэтая кніга Міхаіла Булахава, несумненна, увайшла ў шэраг найбольш значных і аўтарытэтных даведачна-бібліографічных прац пра «Слова» і стала пралогам да стварэння буйной працы з удзелам шматлікіх расійскіх і замежных вучоных пад агульнай назвай «Энцыклапедыя *Слова пра паход Ігараў*» (СПб., 1995 г.), у якую ўключана каля 50 артыкулаў, падрыхтаваных М. Булахавым.

У 2000 г. Міхаіл Гапеевіч апублікаваў двухтомную манаграфію «Слово о плъку *Игореве* і Беларусь: да 200-годдзя першага выдання *Слова о плъку Игореве*», у якой ён правёў параўнальны лінгвістычны аналіз існуючых перакладаў «Слова» на беларускую мову (Максіма Багдановіча, Янкі Купалы, Максіма Гарэцкага, Рыгора Барадуліна, Віктара Дарашкевіча, Яўгена Крупенікі, Івана Чыгрынава), паколькі менавіта пры параўнальным аналізе розных перакладаў могуць быць атрыманы цікавыя адказы на навышашаныя пытанні, на што яшчэ Аляксандр Пушкін і пазнейшыя даследчыкі звярнулі асаблівую ўвагу [8, I, с. 15]. Для выяўлення асаблівасцей беларускай лексікі пры неабходнасці вы-

карыстаны факты некалькіх рускіх перакладаў «Слова».

Значны фактычны матэрыял, бліскучае валоданне Бібліяграфічнымі крыніцамі дазволілі даследчыку прыйсці да высновы, што беларускія перакладчыкі паспяхова справіліся з задачай пошуку эквівалентных сродкаў для перакладу. Яны шырока выкарысталі лексічную і граматычную сінаніміку для перадачы глубокага зместу і стылістычных асаблівасцей старажытнага помніка, абумоўленую як творчым майстэрствам перакладчыка, узроўнем яго ведання старажытнай і сучаснай мовы і літаратуры, так і ўласным разуменнем сутнасці падзеі мінулага, эстэтычнымі прынцыпамі, уплывам ранніх перакладаў [28, с. 57].

Асноўная частка першага тома манаграфіі прысвечана паказу лексічна-фразеалагічнай і сінтаксічнай варыянцнасці ў беларускіх перакладах «Слова». Прапанаваны таксама «Слоўнік персаналій», у якім собраны звесткі пра 64 даследчыкаў, перакладчыкаў і папулярызатараў «Слова». Другі том складаў артыкулы аўтара па асобных аспектах вывучэння старажытнага помніка, а таксама ўключаныя ў якасці дадаткаў публікацыі Я. Карскага, У. Петратца, М. Гудзія, І. Яроміна, Б. Бетава, празаічныя пераклады «Слова» і паэтычныя пераклады «Плачу Яраслаўны» на народныя гаворкі, а таксама літаратурныя варыяцыі па матывах «Слова».

У гэтым жа годзе быў апублікованы складзены Міхаілам Гапеевічам зборнік навуковых і юбілейных матэрыялаў «Слово о пльку Ігореве ў асьмяненні дзеячаў беларускай навукі, літаратуры і культуры», у які ўвайшло каля 80 найбольш значных публікаций па граблематыцы «Слова», што з'явіліся ў Беларусі і часткова за яе межамі на працягу XX ст. Гэтыя працы – часткі манаграфій, раздзелы вучэбных дапаможнікаў, артыкулы, апублікованыя ў калектыўных зборніках, а таксама ў розных часопісах і газетах [31].

Ужо пасля смерці Міхаіла Гапеевіча пабачылі свет яшчэ дзве яго кнігі на «словазнаўчую» тэматыку, цалкам падрыхтаваныя ім самім да друку. Сярод іх выданне «Беларускія перакладчыкі, даследчыкі, ілюстратары Слова о пльку Ігореве», у якім прыводзяцца асноўныя звесткі пра беларускіх перакладчыкаў, даследчыкаў, ілюстратараў «Слова», а таксама пра некаторыя тапані-

мічныя і гідранімічныя аб'екты на тэрыторыі старажытнай і сучаснай Беларусі, зафіксаваныя ў тэксце помніка (усяго больш за 110 артыкулаў) [1].

Пры гэтым М. Булахаў не толькі інфармуе чытача пра асабісты ўклад канкрэтнага вучонага, пісьменніка, мастака, але часта палемізуе з некаторымі з іх, выказваючы свой уласны пункт гледжання на канкрэтныя проблемы (гл., напрыклад, артыкулы пра М. Абабурку, Л. Салавей, М. Саскевіча, В. Сянкевіча, М. Янчука і інш.), падказвае магчымыя шляхі і аргументувае важнасць далейшага вывучэння таго ці іншага пытання або неабходнасць лінгвістычнага аналізу зробленага перакладу на дыялектную мову (гл. артыкулы пра Л. Антанюк, С. Каравеўч, Ф. Клімчук, М. Крыўко, А. Марціновіча, Л. Шлег, І. Яшкіна і інш.) [20].

У кнігу «Слово о плъку *Ігореве* в персводах на славянскіе языки XIX–XX вв.», з выдатнай душэўнай прадмовай прафесара Алены Яновіч, увайшоў першы надрукаваны тэкст «Слова», паралельны пераклад яго на рускую мову, рэканструкцыя на агульнаўсходнеславянскую мову Аляксандра Патабні 1878 г., 22 празічныя пераклады на славянскія мовы XIX–XX стст. (рускую, украінскую, беларускую, верхнелужыцкую, польскую, славацкую, чэшскую, балгарскую, сербскую, славенскую, харвацкую), вершаваны пераклад на македонскую мову Тодара Дзмітроўскі. За выключэннем перакладаў на рускую мову, да ўсіх іншых прыкладаюцца тлумачальныя слоўнікі [7]. Асобнікі гэтага выдання, апублікованага да пачатку XV Міжнароднага з'езда славістаў, які праходзіў у Мінску 20–27 жніўня 2013 г., аргамітэтам форуму былі афіцыйна прэзентаваны кіраўнікам усіх замежных дэлегацый. Кніга была высока ацэнена вучонымі-славістамі і стала пацвярджэннем таго, што роля філолага і культурнага дзеяча ў зменлівым свеце заключаецца не толькі ў тым, каб даследаваць і тлумачыць часта дыскусійныя, вузка лінгвістычныя аспекты, зразумелыя хіба што невялікаму колу спецыялістаў, якія займаюцца гэтай проблематыкай, а ў тым, каб у доступнай форме рэпрэзентаваць сучаснаму грамадству ўсю разнастайнасць лексічнага, тэматычнага і ідэйнага багацця выдатных літаратурных помнікаў [35, с. 327].

У першай палове 2000-х гадоў у выдавецтве Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка накладам усяго 50 асобнікаў была апублікавана пяцітомная праца М. Булахава «Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии», якая стала бібліографічнай рэдкасцю адразу ж пасля выхаду з друку [6]. Гэты слоўнік – абсолютна выключны па сваіх навуковых якасцях. Ён не мае аналагаў у сусветнай практыцы і варты таго, каб на доўгія гады стаць эталонам славянскай тэрмінографіі.

Структура слоўніка ўтвараеца некалькімі часткамі: «Введение» (т. 1), корпус (т. 1–5), «Основные источники Оыта словаря» (т. 1), «Дополнения» (т. 5), «Очерк истории русской лингвистической терминологии» (т. 5), «Предметно-терминологический указатель» (т. 5), «Дополнительный список источников лингвистической терминологии» (т. 5). Аўтар ставіў перад сабой мэту максімальна поўна ўлічыць лінгвістычную (часткова агульнафілагічную) тэрміналогію па найболых вядомых друкаваных працах, якія з'явіліся на працягу трох апошніх стагоддзяў.

У слоўнік уключаны асобныя тэрміны, выкарыстаныя ў стародрукаваных усходнеславянскіх граматыках і слоўніках XVI–XVII стст., а таксама тэрміны, зафіксаваныя ў розных лінгвістычных часопісах, зборніках артыкулаў, рэфератыўных аглядах, публікацыях дагладаў і матэрыялаў міжнародных славістычных кангрэсаў, сімпозіумаў і нарад, якія праходзілі ў другой палове XX ст.

Міхаіл Гапеевіч імкнуўся паслядоўна ўказваць першую рэгістрацыю кожнага ўключанага тэрміна. На жаль, за рэдкімі выключэннямі, вырашыць гэту задачу было вельмі цяжка, тым больш, што вучоныя карысталіся і запазычанымі тэрмінаабазнажэннямі, якія ўжо мелі больш ці менш працяглу традыцыю выкарыстання ў іншых краінах (з яе вытокамі ў антычнай філагії) [6, I, с. 5]. Храналагічныя межы ўжывання ўласна рускіх тэрмінаў аўтар вызначаў, арыентуючыся на час напісання або з'яўлення ў друку буйных даследаванняў і пацвярджаючы сваё ражэнне цытатамі, якія адлюстроўваюць сутнасць таго ці іншага лінгвістычнага паняцця.

БЕЛОУСИЗМ м. Слово или иной элемент белорус. языка в других языках. Впрочем, в языке Транквиллиона немало белорусизмов... Собол. ИРЛЯ, 91 [Соболевский А. И. История русского литературного языка. М., 1980. – аўт.]. Язык его [Транквиллиона], церковнославянский, не отличается чистотою, и мы находим в нем довольно значительное количество белорусизмов... Там же, 96. Третий сборник повестей, уже исторического характера, переведенный с польского, – знаменитые «Римские деяния»..., также на славянском языке с полонизмами и белорусизмами. Там же, 106. Духовная князя Андрея Владимиrowича 1446 г. (Румянц. муз.) не заключает в себе никаких достоверных ни малорусизмов, ни белорусизмов... Собол. ЛИРЯ, 283 [Соболевский А. И. Лекции по истории русского языка. М., 1907. – аўт.]. Белорусизмы охотно вбирают в свою поэтическую речь А. Мицкевич и Л. Кондратович (В. Сырокомля). Бул. Избр. тру. Т. III, 313 [Булаховский Л. А. Избранные труды. Киев, 1975–1983. – аўт.]... Юго-западные стили церковно-литер. языка на московской почве русифицируются, в них сокращается количество белорусизмов, украинизмов и полонизмов. Виногр. ОИРЛЯ. 1934, 23 [Виноградов В. В. Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX вв. М., 1934. – аўт.].

БЕЛОУССКИЙ – прилагат., характеризующее язык белорусов. Калайдович К. Ф. «О белорусском наречии» // Тр. О-ва люб. рос. словесности. Ч. 1. М., 1822, 67.. Будучи природным белорусом..., автор приобрел некоторую опытность в белорусских говорах, которую потом подкрепил знакомством с записанными произведениями белорусской речи. Карск. ОЗФ ВР. М., 1886, I [Карский Е. Ф. Обзор звуков и форм белорусской речи. М., 1885. – аўт.]. Выпуская в свет настоящую книгу, автор имел в виду дать пособие лицам, приступающим к изучению белорусского наречия и народной поэзии. Непосредственно настоящее введение служит I-м томом задуманного автором труда по истории белорусского наречия... Карск. [Карский Е. Ф. – аўт.] Белорусы. Введ. к изуч. языка и нар. словесности. Вильна, 1904, III.

Слоўнік складаецца з артыкулаў (каля 6570), размешчаных у алфавітным парадку тэрмінаў. Шмат якія артыкулы досьышь аб'ёмістыя, займаюць да восьмі дзесяткаў старонак. Асноўную частку рэестра ўтвараюць субстантыўныя і дзеяслоўныя тэрміны. Разам з тым, каб паказаць словаўтваральныя і словаспалучальныя магчымасці тэрмінаў, у слоўнік уведзены прыметнікі, дзе-

прыметнікі і прыслоўі, якія маюць дачыненне да лінгвістычнай тэрміналогіі. Акрамя простых адзінак, у рэестр уключаны двухкампанентныя абазначэнні лінгвістычных паняццяў: *народно-диалектны, музыкальное ударение, этимологически-фонетическое правописание, язык-источник* і г. д. Пры наяўнасці сінонімаў (тыпу: *прыстаўка, префікс*) даеща ўказанне «тое ж, што...»:

ДЕСУБСТАНТИВНОСТЬ ж. То же, что *отыменность*. Десубстантивность *верстать*, вместе с тем, относительно позднего образования слова подтверждается отсутствием его в ряде славянских языков при наличии эквивалентов *версты...* Бул. Избр. тр. Т. III, 380.

Амонімы (тыпу: *полногласие* ‘спалучэнні оро, оло, ере, еле’, *полногласие* ‘поўная, не скарочаная форма слова’) прыводзяцца пад лічбамі 1, 2 і г. д. Значэнне тэрміна раскрываецца шляхам лінгвістычнага тлумачэння, якое пацярджаецца ілюстрацыямі з работ іншых аўтараў. Характэрна, што М. Булахаў улічае розныя падыходы да апісанага паняцця.

Як цалкам справядліва адзначаў Мікалай Крыўко, гэта не проста тэрміналагічны слоўнік адной канкрэтнай сферы навукі і тым больш не «вопыт» слоўніка тэрмінаў тлумачальнага тыпу, а фундаментальная навуковая праца, у якой кожная лінгвістычная крыніца падрабляна апісваецца і даследуецца. У «Опыте словаря...» прасочваецца ўся гісторыя кожнага з тэрмінаў, паказваюцца неабходныя навуковая бібліографія і крыніцы фіксацыі тэрмінаў. «Падобнай працы па паўнаце падачы матэрыялу, па фундаментальнасці даследавання, па колькасці матэрыялу і па аб’ёме ў аркушным выражэнні няма ў лінгвістычнай навуцы ні ў адной са славянскіх краін і ў многіх іншых дзяржавах. Тым больш уражвае тое, што гэта выканана адным чалавекам і ўжо ў яго шаноўным узросці» [17].

Год выдання апошняга тома слоўніка стаў апошнім годам працы М. Булахава на пасадзе прафесара кафедры тэорыі і гісторыі мовы Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка, якую ён займаў з лютага 1990 г.

Пасля выхаду на пенсію ў лютым 2005 г. 86-гадовы прафесар

М. Булахаў працягваў займацца даследчай дзейнасцю, актыўна друкаваўся, шмат часу праводзіў у бібліятэках. Ён пісаў кнігі, артыкулы, навуковыя рэцэнзіі, матэрыялы дакладаў на канфэрэнцыі ў Беларусі, Расіі, Украіне, цалкам падрыхтаваў да выдання дзве кнігі па «Слову о полку Игореве».

Зямны шлях гэтага выдатнага вучонага закончыўся 5 мая 2012 г. Сыход Міхаіла Гапеевіча фактывна супаў з завяршэннем цэлай эпохі ў айчынным мовазнаўстве. Прафесар Булахаў быў адным з апошніх у пакаленні філолагаў-універсалаў старой навуковай школы, лінгвістаў, якія ўдала спалучалі строгі акадэмізм з універсітэцкім наватарствам, даследчыкаў, якія працавалі тытанічна і самаахвярна, вучоных-асоб.

Значэнне прац Міхаіла Булахава для філалогіі ў цэлым і беларусістыкі ў прыватнасці складана перааданіць. Ён з'яўляецца аўтарам больш за 320 работ па беларускай, рускай і іншых славянскіх мовах. Асноўная іх частка вышла з друку ў Беларусі, але маеца таксама нямала даследаванняў, апублікованых у Расіі, ва Украіне, Сербіі, Балгарыі, Польшчы, Германіі і ЗША. У спісе работ прафесара больш за 20 асобных выданняў, якія атрымалі высокую ацэнку ў шматлікіх друкаваных водгуках і рэцэнзіях айчынных і замежных філолагаў.

Пяры Міхаіла Гапеевіча належыць мноства вучэбных дапаможнікаў, напісаных ім асабіста або ў суаўтарстве з калегамі, а таксама кніг, прызначаных найперш студэнтам, магістрантам, аспірантам: «Сборник задач и упражнений по синтаксису древнерусского языка» (1953 г.), «Беларуская мова: падручнік для педагогічных вучылішч і дапаможнік для педагогічных інстытутаў» у 2 ч. (1955–1958 гг.), «Практыкаванні і матэрыялы па гісторыі беларускай мовы» (1956 г.), «Курс сучаснай беларускай літаратурнай мовы» ў 3 ч. (1957–1961 гг.), «Зборнік практикаванняў па сучаснай беларускай літаратурнай мове» (1959 г.), «Практикаванні і матэрыялы па курсу гісторыі беларускай мовы» (1969 г.), «Русский язык» (1979 г.), «Основные вопросы сопоставительной стилистики русского и белорусского языков» (1979 г.), «Восточнославянские языки» (1987 г.), «Современный русский язык» (1991–1993 гг.), «Учебно-методическое пособие по исторической

фонетике русского языка для студентов, изучающих русский язык как иностранный» (1991 г.), «Славянские языки: происхождение, история, современное состояние» (2001 г.) і інш.

Маючы багаты вопыт навукова-даследчай работы ў галіне тэорыі мовы і славістыкі, у вышэйшых навучальных установах Беларусі і за мяжой М. Булахаў выкладаў розныя філагічныя дысцыпліны: уводзіны ў мовазнаўства, агульнае мовазнаўства, гістарычную граматыку рускай мовы, гісторыю рускай літаратурнай мовы, сучасную беларускую літаратурную мову. Прафесар М. Булахаў распрацаваў і ўвёў аўтарскія спецкурсы, прызначаныя для розных катэгорый навучэнцаў – студэнтаў, бакалаўраў, магістрантаў, аспірантаў: «Лексіка праславянскай мовы», «Параўнальная граматыка ўсходнеславянскіх моў», «Гісторыя ўсходнеславянскага мовазнаўства», «Гісторыя рускага мовазнаўства», «Паходжанне, гісторыя і сучасны стан славянскіх моў». Аднойчы ў Мінскім педінстытуце ён новат прачытаў курс гісторыі рускай літаратуры.

Міхайл Гапеевіч прымаў актыўны ўдзел у правядзенні шматлікіх навуковых мерапрыемстваў міжнароднага і нацыянальнага харектару. У 1958 г. ён быў дэлегатам-дакладчыкам IV Міжнароднага з'езда славістаў (Масква); у 1972 г. – дэлегатам-дакладчыкам Міжнароднага сімпозіума па пытаннях выкладання рускай мовы ў славянскіх краінах, які праводзіўся Міжнароднай асацыяцыяй выкладчыкаў рускай літаратуры і мовы (Балгарыя); у 1998 г. у якасці дакладчыка ўдзельнічаў у работе Міжнароднага кангрэса ўкраіністаў (Адэса); у 1960–1990-я гады і пазней чытаў даклады па актуальных пытаннях мовазнаўства ў розных краінах: на Міжнародным сімпозіуме, прысвечаным вядомаму нямецкаму вучонаму (славісту і балтысту) Рэйнхальду Траўтману (Ляйпциг); на ўсесаузных канферэнцыях, сімпозіумах і нарадах у Ленінградзе, Маскве, Растове-на-Доне, Кіеве, Харкаве, Вільнюсе, Ерэване, Ашхабадзе, Кішынёве; на міжнароднай канферэнцыі, прымеркаванай да тысячагоддзя славянскага пісьменства (Мінск), на канферэнцыях, прысвечаных навуковай дзейнасці акадэміка Яўхіма Карскага (Гродна, Мінск) і інш.

Будучы буйным даследчыкам «Слова о полку Игореве», М. Бу-

лахаў у 1984 г. у Патсдамскай вышэйшай педагогічнай школе арганізаваў правядзенне Міжнароднага сімпозіума, прысвечанага 800-годдзю гэтага помніка, а ў 1985 г. быў адным з дакладчыкаў на Усесаюзнай канферэнцыі ў Яраслаўлі, дзе да 1790-х гадоў захоўваўся адзіны спіс «Слова». Навуковая канферэнцыя да юбілею гэтага помніка была праведзена ў 1985 г. і ў Акадэміі навук БССР. Галоўным дакладчыкам на пленарным пасяджэнні таксама быў М. Булахаў, які да гэтага часу ўжо падрыхтаваў – упершыню ў сусветнай навуцы – энцыклапедычны даведнік пра «Слова».

Як спецыяліст шырокага лінгвістычнага профілю М. Булахаў у другой палове ХХ стагоддзя праводзіў вучэбныя заняткі і чытаў даклады па тэорыі мовазнаўства і славянскіх мовах не толькі ў Беларусі, але таксама ў Славеніі (Люблінскі ўніверсітэт), Балгарыі (Сафійскі, Вяліка-Тырнаўскі і Марыборскі ўніверсітэты), Украіне (Львоўскі, Днепрапяціроўскі, Харкаўскі ўніверсітэты), Германіі (Патсдамская вышэйшая педагогічная школа, Патсдамскі ўніверсітэт). Асобныя лекцыі і доклады па славістыцы ён прачытаў у Маскоўскім універсітэце, Інстытуце мовазнаўства Украіны, Кіеўскім дзяржаўным універсітэце, Кіеўскім дзяржаўным педагогічным інстытуце і інш.

Усім сваім вучням і слухачам М. Булахаў заўсёды імкнуўся даць паўнавартасныя, глыбока навуковыя веды па славянскіх мовах і тэорыі мовазнаўства, абапіраючыся на найноўшыя метады і дасягненні сусветнай лінгвістыкі.

Працуячы ў Акадэміі навук БССР, Беларускім дзяржаўным універсітэце і Беларускім дзяржаўным педагогічным універсітэце імя Максіма Танка, М. Булахаў кансультаваў дактарантаў, кіраваў аспірантамі і саіскальнікамі вучоных ступеней (у тым ліку з Польшчы, Літвы і Германіі). У розны час пад яго кіраўніцтвам абаранілі дысертацийныя даследаванні Тамара Бандарэнка, Леанід Бурак, Мікалай Васілеўскі, Галіна Гваздовіч, Іван Германович, Ірына Кудраватых, Дзмітрый Ляончанка, Ніна Мячкоўская, Святлана Прохарава і інш. (усяго – 33 чалавекі!).

Асобна варта адзначыць, што некаторыя былыя вучні Міхаіла Гапеевіча пазней сталі дактарамі філалагічных навук (Л. Бурак,

Н. Мячкоўская, С. Прохарава, М. Васілеўскі, І. Кудраватых). Мікалай Васілеўскі, колішні аспірант прафесара, пісаў:

«...вучыща ў М. Г. Булахава вельмі нялёгка. Я да гэтага часу захоўваю першы раздзел сваёй кандыдацкай дысертацыі. Тоэ, што я лічыў дасканалым і грунтоўным, Міхаілам Гапеевічем было «разбіта», выкрэслена. І тут жа - заўвагі, парады, як можна ўсё выправіць. Гэта нагогул вельмі харектэрна для яго - самая строгая патрабавальнасць і ў той жа час шчырае жаданне прыйсці на дапамогу».

Як аўтарытэтнага славіста спецыялізаваныя саветы розных навуковых цэнтраў і ўстаноў (Кіева, Ленінграда, Масквы, Мінска, Патсдама) запрашалі М. Булахава для атаніравання дысертацыі, якія прадстаўляліся да абароны. Выхонаючы гэтыя ганаровыя даручэнні, ён правёў уважлівы аналіз 17-ці доктарскіх і 17-ці кандыдацкіх дысертацый. Міхаіл Булахаш быў адным з тых вучоных, хто дапамагаў у атрыманні званняў цэламу шэрагу выдатных спецыялістаў-філолагаў, сярод якіх: беларускія мовазнаўцы Анатоль Бардовіч, Мікалай Бірыла, Аляксандр Булыка, Галіна Вештарт, Аркадзь Жураўскі, Арнольд Міхневіч, Валянціна Лемцюгова, Аркадзь Наркевіч, Ёраніслаў Плотнікаў, Фёдар Янкоўскі, Алена Яновіч, рускія даследчыкі Святаслаў Волкаў, Савацій Смірноў, украінскія лінгвісты Арнольд Грышчанка, Андрэй Звераў, Таміла Панько, Рыгор Піўтарак, Вера Франчук і інш.

Міхаіл Гапеевіч 15 гадоў (да 1989 г.) уваходзіў у склад Камітэта па прысуджэнні Ленінскіх і Дзяржаўных прэмій у галіне навукі і тэхнікі пры Савеце Міністраў СССР, быў членам Міжнароднай камісіі па гісторыі славістыкі пры Міжнародным камітэце славістаў, членам Навукова-метадычнай камісіі пры Міністэрстве вышэйшай адукацыі СССР.

За плённую навуковую і педагогічную дзеянасць М. Булахаву Вярхоўным Саветам БССР было прысвоена званне «Заслужаны дзеяч навукі БССР» (1971 г.). Ён узнагароджаны знакам «Выдатнік народнай асветы БССР», медалём Н. Крупскай, медалём «За навуковую працу», медалём «Ветэран працы: за шматгадовую до-

брасумленную працу», медалём і ордэнам (за № 3!) Францыска Скарны, ганаровымі граматамі Вярхоўнага Савета БССР і Национальнага сходу Беларусі.

Інфармацыя пра прафесара М. Булахава ўключана ў энцыклапедыі, энцыклапедычныя даведнікі і розныя зборнікі персаналій: «Кто есть кто в современной русистике» (Масква – Хельсінкі, 1994 г.), «Беларуская мова: энцыклапедыя» (Мінск, 1994 г.), «Ведущие языковеды мира: энциклопедия» (М., 2000 г.) і «Славянская энциклопедия» (М., 2005 г.) А. Юдакіна, «Энциклопедия Слова о полку *Игореве*» (СПб., 1995 г.), «Беларусь: энцыклапедычны даведнік» (Мінск, 1995 г.), «Беларускія лінгвісты – ураджэнцы Магілёўшчыны» (Магілёў, 2001 г.), «Памяць. Горацкі раён» (Мінск, 1996 г.) і інш. У раздзеле «Партрэты лінгвістаў» маскоўскага рэфератыўнага часопіса «Социальные и гуманитарные науки. Отечественная и зарубежная литература» прадстаўлены дадзеныя пра Міхаіла Булахава і яго навуковыя працы. У прыватнасці, аўтар гэтай публікацыі доктар філалагічных навук Фёдар Бярэзін адзначаў:

«М. Г. Булахавым напісана выдатная энцыклапедыя персаналій даследчыкаў, якія працавалі над вывучэннем усходнеславянскіх моў: “Восточнославянские языковеды: биобиблиографический словарь” (у трох тамах). Слоўнікавыя артыкулы гэтай кнігі змяшчаюць акрамя біяграфічных дадзеных пра вучоных – ад Ададурава да Эканомаса – падрабязны і зектыўны аналіз тэорый і поглядаў лінгвістаў, спіс іх прац, а таксама публікацый пра іх жыццё і дзейнасць. Выдатныя ва ўсіх адносінах з'яўляецца праца “Слово о полку *Игореве* в литературе, искусстве, науке: Краткий энциклопедический словарь” (1989)».

У Беларускім дзяржаўным педагогічным універсітэце па ініцыятыве прафесара А. Гіруцкага 12 лістапада 2014 г. адбылася прадстаўнічая навуковая канферэнцыя «Слова ў часе і просторы», прысвечаная 95-годдзю з дня нараджэння М. Булахава.

Надзвычай дзіўным і незразумелым падаецца той факт, што пры ўсёй маштабнасці навуковай постаці прафесара М. Булахава

яго імя не значыцца ў спісах акадэмікаў ці членаў-карэспандэнтаў якой-небудзь з акадэмій. Ён не быў удастоены такога гонару [26, с. 166]. Аднак у гэтым недагляд саміх навуковых арганізацый. Уклад, які зрабіў у развіццё ўсходнеславянскай філалогіі Міхаіл Булахаў, аграмадны і па навуковай значнасці супастаўляльны хіба што з ролем прац заснавальніка беларускага мова-знаўства акадэміка Яўхіма Карскага.

Літаратура

1. Булахаў, М. Г. Беларускія перакладчыкі, даследчыкі, ілюстратары «Слова о пълку Игореве» / М. Г. Булахов. – Мінск : Беларуская навука, 2012. – 166 с.
2. Булахаў, М. Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў / М. Г. Булахов. – Мінск : БДУ, 1971. – Ч. 2. Сінтаксічны нарыс. – 292 с.
3. Булахаў, М. Г. Гісторыя прыметнікаў беларускай мовы XIV–XVII стагоддзяў / М. Г. Булахов. – Мінск : БДУ, 1973. – Ч. 3. Лексікалагічны нарыс (агульнаславянская лексіка). – 252 с.
4. Булахаў, М. Г. Прыметнік у беларускай мове / М. Г. Булахов. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 199 с.
5. Булахов, М. Г. Евфимий Федорович Карский: жизнь, научная и общественная деятельность / М. Г. Булахов ; под ред. В. И. Борковского. – Минск : БГУ, 1981. – 272 с.
6. Булахов, М. Г. Опыт исторического словаря русской лингвистической терминологии : в 5 т. / М. Г. Булахов. – Минск : БГПУ, 2002–2005. – 5 т.
7. Булахов, М. Г. «Слово о пльку Игореве» в переводах на славянские языки XIX–XX вв. / М. Г. Булахов. – Минск : Беларус. навука, 2013. – 350 с.
8. Булахаў, М. Г. «Слово о пльку Игореве» : Беларусь : да 200-годдзя першага выдання Слова о пльку Игореве : у 2 ч. – Мінск : БДПУ, 2000.
9. Васілеўскі, М. Вы пакінулі сваё імя / М. Васілеўскі // Звязда. – 1979. – 22 ліпеня.
10. Булахов, М. Г. Восточнославянские языковеды: биобиблиографический словарь : в 3 т. / М. Г. Булахов. – Минск : БГУ, 1976–1978. – 3 т.
11. Германовіч, І. К. Беларускія мовазнаўцы : у 2 т. / І. К. Германовіч ; укл. М. Р. Прыгодзіч, І. С. Роўда. – Мінск : БДУ, 2006–2008. – 2 т.
12. Германовіч, І. К. Міхаіл Гапеевіч Булахов : біографічны очерк и бібліографія работ / І. К. Германовіч. – Минск : БГПУ, 1999. – 87 с.
13. Граматыка беларускай мовы : у 2 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : АН БССР, 1962–1966. – Т. 1 : Марфалогія. – 1962. – 540 с.
14. Граматыка беларускай мовы: у 2 т. / Акадэмія навук БССР, Інстытут мовазнаўства імя Якуба Коласа ; рэд.: К. К. Атраховіч [і інш.]. – Мінск : АН БССР, 1962–1966. – Т. 2 : Сінтаксіс. – 1966. – 756 с.
15. Жовтобрюх, М. Енциклопедия найвидатнішої пам'ятки давньоруської писемности / М. Жовтобрюх // Мовознавство. – 1990. – № 5. – С. 72–73.
16. Іашкевіч, П. Лёс пакалення: Булахавы / П. Іашкевіч // Ленінскі шлях. 1970. – № 1.
17. Крыўко, М. Тытанічны ўклад у лінгвістычную навуку (да 95-годдзя з дня нараджэння прафесара М. Булахава) / М. Крыўко // Наша слова. – 2014. – 23 ліпеня.
18. Лашкевіч, А. Педагог, воін, вучоны / А. Лашкевіч // Народная асьвета. – 1979. – № 7. – С. 73–75.
19. Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова: мінулае і сучаснасць / А. А. Агееў, В. А. Бандарэнка, С. А. Парашкоў. – Магілёў : МДУ, 2003. – 257 с.

20. Міхайлаў, П. Словазнаўчыя гарызонты Міхаіла Булахава / П. Міхайлаў, Н. Цяслюк // Роднае слова. – 2014. – № 7. – С. 27–29.
21. Мы вас помним! Мы вами гордимся! [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://phys.bspu.unibel.by/static/veteran/>. – Дата последнего обращения: 04.11.2016.
22. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 746. – Воп. 1 лс. – Спр. 14.
23. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 205. – Воп. 10. – Спр. 80.
24. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 746. – Воп. 11. – Спр. 414.
25. Нацыянальны архіў Рэспублікі Беларусь (НАРБ). – Ф. 205. – Воп. 1. – Спр. 203.
26. Наркевич, А. «АЗ, БУКИ, ВЕДИ, ГЛАГОЛЬ...»: штрихи к творческому портрету филолога / А. Наркевич // Беларуская думка. – 1997. – № 1. – С. 166–168.
27. Отечественные лексикографы XVIII–XX века / под ред. Г. А. Богатовой. – М. : Наука, 2000. – 508 с.
28. Прыводзіч, М. Спачатку было слова / М. Прыводзіч // Роднае слова. – 2001. – № 5. – С. 57.
29. Робинсон, М. А. Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов) / М. А. Робинсон. – М. : Индрик, 2004. – 430 с.
30. Свірыдаў, С. Малады вучоны / С. Свірыдаў // Настаўніцкая газета. – 1953. – 5 лістапада.
31. Слово о пльку Игореве ў асвятленні дзеячаў беларускай навукі, літаратуры і культуры : зборнік навуковых і юбілейных матэрыялаў / уклад. М. Г. Булахаў. – Мінск : БДГПУ, 2000. – 257 с.
32. Смирнов, С. В. Отечественные филологи-слависты середины XVIII – начала XX вв. / С. В. Смирнов ; под общ. ред. О. Н. Трубачева. – М. : Флинта : Наука, 2001. – 336 с.
33. Цэнтральны навуковы архіў Нацыянальнай акадэміі чарэйкі Беларусі (ЦНА НАН Беларусі). – Спр. 4196.
34. Юдакін, А. П. Ведущие языковеды мира : энцикл. / А. П. Юдакін. – М. : Советский писатель, 2000. – 915 с.
35. Ярмак, В. І. [Рецензія] / В. І. Ярмак // Слово : новый світ : щорічник. – Київ : НАН України, 2013. – Вып. 11. – С. 326–335.

НІНА ВАЙТОВІЧ *

Паваеннае пакаленне беларускіх дыялектолагаў – гэта са-праўднае сузор'е наўковых талентаў, што самааддана шчыравалі на ніве роднай мовы. Да іх ліку належыць і Ніна Трафімаўна Вайтовіч – доктар філалагічных науک, выдатны даследчык, надзейны калега і таварыш.

Біяграфія Ніны Вайтовіч падобная да біяграфіі большасці наўкоўцаў савецкага перыяду нашай гісторыі. Нарадзілася яна ў настаўніцкай сям'і 10 ліпеня 1913 г. у м. Дрыса (зараз горад Верхнядзвінск) на Віцебшчыне, дзе прыйшло яе дзяцінства і школьныя гады. Па заканчэнні мясцовай сямігодкі (1927 г.) і Полацкага педвучылішча (1930 г.) выкладала беларускую мову і літаратуру ў Каменскай сямігадовай школе Лепельскага раёна (1930–1932 гг.)

* Першы варыянт нарыса апублікаваны ў саўтарстве з Н. Цяслюк у часопісе «Роднае слова» (№ 7, 2013 г.).